

impje: Hoe zit de Europese politiek

ProDemos

NAAR OPLOSSING
se Commissie
een oplossing

VAN PROBLEEM NAAR OPLO
De Raad van de Europese
past het eventueel
en vindt het goed

Een feest van de democratie?!

Een onderzoek naar de effectiviteit van de festivals
over de Europese verkiezingen op het mbo

Een feest van de democratie?!

Een onderzoek naar de effectiviteit van de festivals over de Europese verkiezingen op het mbo.

Wouter van der Zanden MSc.

&

dr. Frank Wanders

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding.....	4
Hoofdstuk 2: Mbo-studenten en politiek	5
Inleiding.....	5
2.1) Gematigd vertrouwen in de Europese Unie en politici	6
2.2) Vinden mbo-studenten politiek interessant?	7
2.3) Weinig politiek zelfvertrouwen	8
2.4) Behoorlijk cynisch over politiek.....	9
2.5) Belangrijk om in een democratie te leven.....	10
2.6) Politieke kennis?	11
2.7) Verschillen tussen studenten	12
2.7.1) Verschillen tussen mannen en vrouwen.....	12
2.7.2) Verschillen in migratieachtergrond	15
2.7.3) Verschillen in SES	18
2.8) Samenvatting	22
Hoofdstuk 3: Effectiviteit en evaluatie van de verkiezingsfestivals.....	23
Inleiding.....	23
3.1) Wat is een verkiezingsfestival?	23
3.2) Hoe is het onderzoek opgezet?	24
3.2.1) Onderzoeksvraag	24
3.3) Wat zijn de resultaten?.....	25
Deelvraag 1: Hebben de verkiezingsfestivals voor de Europese verkiezingen van 2019 invloed op het stemgedrag van mbo-studenten?	25
3.3.1) Opkomst stembus.....	25
Deelvraag 2: Hebben de verkiezingsfestivals voor de Europese verkiezingen van 2019 invloed op de houding van mbo-studenten tegenover de politiek?	26
3.3.2) Politieke kennis.....	26
3.3.3) Politieke interesse.....	27
3.3.4) Politiek vertrouwen, politiek cynisme en democratisch belang.....	28
3.3.5) Politiek zelfvertrouwen.....	29
3.3.6) Actief burgerschap.....	30
3.3.7) Samenvatting resultaten.....	31
Deelvraag 3: Wat vinden de mbo-studenten van de festivals voor de Europese verkiezingen van 2019?.....	31
3.3.8) Mening van de mbo-studenten over het festival	31
Hoofdstuk 4: Limitaties, aanbevelingen en conclusies.....	34

Limitaties.....	34
Conclusie en aanbevelingen	34
Dankwoord.....	37
Referenties.....	38
Appendix	41
Onderzoeksopzet	41
Statistische verantwoording resultaten effectiviteit verkiezingsfestivals	45
Evaluatie onderzoeksprogramma ProDemos	49
Vragenlijst	52
Kwalitatieve feedback studenten	61

Hoofdstuk 1: Inleiding

In september 2017 werd voor het mbo de burgerschapsagenda 2017-2021 ondertekend door het Ministerie van OCW en de MBO Raad. Door burgerschapsonderwijs een centralere rol te geven in het mbo is de verwachting dat jongeren later beter en zelfstandiger deel kunnen nemen aan de samenleving. Een van de aspecten uit deze agenda is dat mbo-studenten meer worden betrokken bij de politiek en dat ze kennis en inzicht krijgen in de manier waarop de politiek werkt en inzien waarom politieke participatie – ook voor hen – belangrijk is.

In aanvulling op het burgerschapsonderwijs op mbo-scholen organiseert ProDemos veel activiteiten om jongeren te laten weten waar de politiek over gaat, om ze het gevoel te geven dat ze invloed kunnen uitoefenen in de politiek en ze te motiveren om te gaan stemmen. Zo organiseert ProDemos rond de verkiezingen festivals om jongeren naar de stembus te krijgen en ze daarbij een positieve en leerzame ervaring te geven met de politiek¹. Op deze festivals kunnen mbo-studenten in gesprek met een politicus, vullen ze een StickerStemWijzer in en wordt er een pubquiz rondom de verkiezingen gehouden. Deze festivals worden nu enige tijd gehouden en de vraag vanuit ProDemos en de scholen was om te onderzoeken of deze festivals bijdragen aan het stemgedrag van mbo-studenten.

In dit onderzoek staan de festivals over de Europese verkiezingen centraal. Vier vragen staan hierbij centraal.

- 1) Hoe staat het ervoor met de politieke kennis en politieke houdingen van mbo-studenten in dit onderzoek?
- 2) Hebben de festivals over de Europese verkiezingen invloed de opkomst van mbo-studenten?
- 3) Hebben de festivals over de Europese verkiezingen invloed op de houding die mbo-studenten hebben ten aanzien van de politiek?
- 4) Wat vinden mbo-studenten van deze festivals en hoe beoordelen ze de festivals?

Om antwoord te geven op deze vragen hebben we op 16 mbo-scholen over het hele land digitale en schriftelijke vragenlijsten afgenomen. Uiteindelijk hebben 623 mbo-studenten de vragenlijst ingevuld. Een deel van deze studenten heeft wel deelgenomen aan de festivals en een ander deel heeft niet deelgenomen aan deze festivals en door deze groepen met elkaar te vergelijken, kunnen we de rol van de festivals onderzoeken.²

In het volgende hoofdstuk kijken we eerst naar de houding van de mbo-studenten uit dit onderzoek ten opzichte van de politiek. Boeit de politiek mbo-studenten eigenlijk wel? Hebben de studenten het gevoel zelf actief te kunnen worden? Hechten ze belang aan het leven in een democratie? En hoeveel weten ze eigenlijk van de Europese verkiezingen af? In het hoofdstuk daarna onderzoeken we welke bijdrage de festivals hebben op deze mbo-studenten. Hebben de festivals invloed op het stemgedrag van de studenten? Zijn de mbo-studenten meer politiek geïnteresseerd, hebben ze meer politiek zelfvertrouwen en politieke kennis? Tot slot geven we een samenvatting van de

¹ Voor een volledig overzicht van activiteiten georganiseerd door ProDemos rondom de verkiezingen voor de Provinciale Staten en het Europees Parlement zie het ProDemos activiteitenprogramma 2019: <https://prodemos.nl/wp-content/uploads/2018/10/ProDemos-Activiteitenprogramma-2019.pdf>

² Voor een uitgebreidere beschrijving van de onderzoeksopzet zie de appendix.

resultaten en doen we aanbevelingen voor de organisatie van toekomstige festivals over de Europese verkiezingen.

Hoofdstuk 2: Mbo-studenten en politiek

Inleiding

De festivals over de Europese verkiezingen op mbo-scholen hebben als doel om zoveel mogelijk studenten naar de stembus te trekken. Tegelijk is een andere doelstelling van zowel ProDemos als de Nationale Jeugd Raad (NJR) dat jongeren door deelname aan deze festivals meer interesse en vertrouwen krijgen in de (Europese) politiek. Dat ze erop gaan vertrouwen dat ze zelf iets kunnen bijdragen aan de politiek, minder cynisch worden over politiek, en kennis opdoen over stemmen en de Europese politiek. Kortom: naast het bevorderen van stemgedrag is een algemener doel dat jongeren positiever naar de politiek kijken en daarnaast een positieve ervaring met de politiek hebben.

Het festival zou daarom idealiter moeten leiden tot een verandering van zowel het gedrag van studenten – door ze te stimuleren om te stemmen – als de houding die studenten tegenover de (Europese) politiek hebben. Maar hoe kijken studenten van het mbo eigenlijk naar de politiek? Voorgaande onderzoeken laten bijvoorbeeld zien dat lager opgeleide jongeren vaak lager scoren op politieke interesse, politieke betrokkenheid, politiek vertrouwen, politiek zelfvertrouwen en politieke participatie dan hoger opgeleiden (Kranendonk et al., 2019; Schmeets, 2017; Thijs et al., te verschijnen; Wanders, Dijkstra, Maslowski, & Van der Veen, 2019). Onderzoeken die specifiek kijken naar de politieke houding van jongeren ten aanzien van de politiek zijn echter schaars. In dit hoofdstuk wordt daarom eerst uiteengezet hoe de mbo-studenten uit dit onderzoek tegen de politiek aankijken. Hoeveel vertrouwen hebben ze in de politiek? In welke mate zijn ze geïnteresseerd in de politiek? Hoe cynisch zijn ze? Kortom, hoe kijken mbo-studenten aan tegen de politiek?

Natuurlijk verschillen studenten - binnen het mbo - ook in hoe ze tegen de politiek aankijken. In het algemeen laat onderzoek zien dat vrouwen bijvoorbeeld vaker geïnteresseerd zijn in maatschappelijke onderwerpen, terwijl mannen vaak meer geïnteresseerd zijn in de politiek en het politieke proces (Coffé & Bolzendahl, 2010; Hooghe & Stolle, 2004; Schmeets, 2017). Ook verschillen jongeren met en zonder migratieachtergrond in hoe ze tegen de politiek aankijken. Jongeren met een migratieachtergrond hebben vaak minder politieke kennis, interesse en vertrouwen en zijn minder vaak politiek actief (Abendschön & Tausendpfund, 2017; Geboers et al., 2013; Munniksma et al., 2017), maar ze zijn wel meer geïnteresseerd in maatschappelijke onderwerpen en kijken kritischer naar ongelijkheid in de samenleving dan jongeren zonder migratieachtergrond (Geboers et al., 2013). Als laatste speelt sociaaleconomische status (SES) in veel studies een belangrijke rol in het verklaren van verschillen in politieke houdingen en gedragingen (Abendschön & Tausendpfund, 2017; Geboers et al., 2015; Jennings, Stoker, & Bowers, 2009; Verba, Brady, Schlozman, 1995; Witschge, Rözer, & Van de Werfhorst, 2019). In dit hoofdstuk zullen we daarom ook kijken naar verschillen in politieke houdingen tussen studenten met migratieachtergrond (eerste en tweede generatie) en zonder migratieachtergrond, mannelijke en vrouwelijke studenten, en studenten met een hoge of lage sociaaleconomische status (SES). Ook in hoofdstuk 3 zullen verschillen tussen deze groepen met betrekking tot de effectiviteit van het festival een rol spelen.

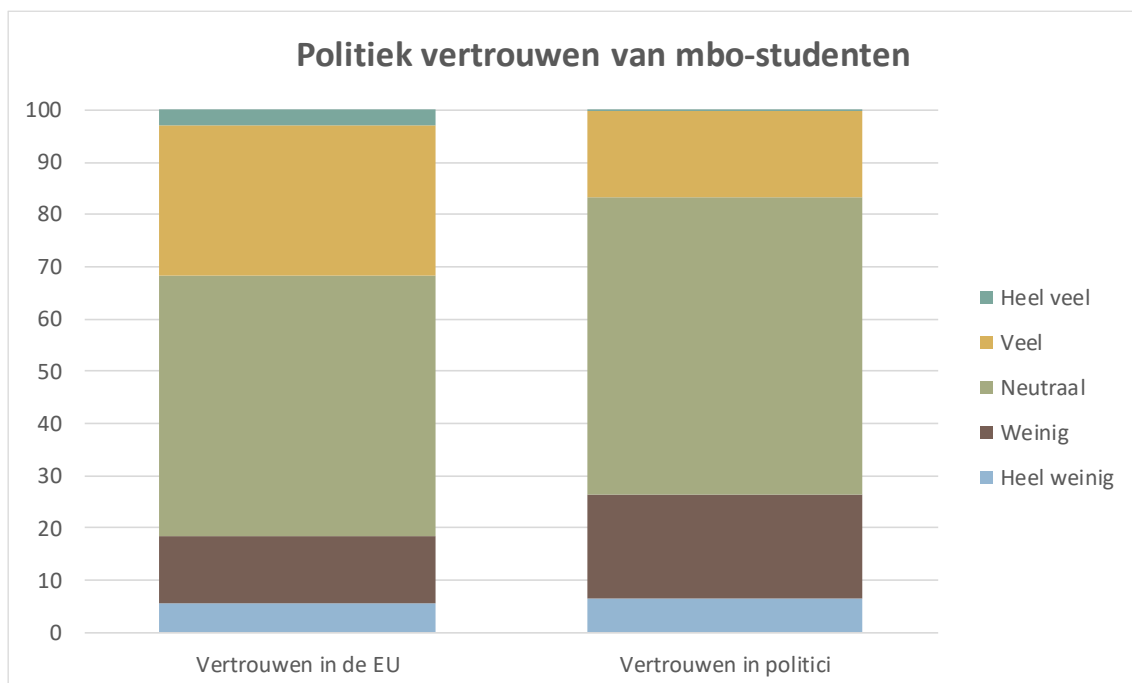
In dit hoofdstuk laten we eerst zien hoe de politieke houdingen gemeten zijn, en daarna hoe studenten tegen de politiek aankijken op basis van politiek vertrouwen, politieke interesse, politiek zelfvertrouwen en kennis. Als laatste wordt bekeken hoe studenten hierin verschillen op basis van gender, migratieachtergrond en SES. In het volgende hoofdstuk gaan we in op de rol die ProDemos kan spelen met haar verkiezingsfestivals.

2.1) Gematigd vertrouwen in de Europese Unie en politici

Een gezonde mate van vertrouwen in de politiek is wenselijk voor het goed functioneren van een democratie. Toch is meer vertrouwen in de politiek niet per definitie beter. Kritiek en enige scepsis richting de overheid kan juist goed zijn voor de kwaliteit en het functioneren van de democratie (Zmerli & Van der Meer, 2017).

Wij hebben twee vormen van politiek vertrouwen onderzocht: vertrouwen in politici en vertrouwen in de Europese Unie (EU). Om dit te onderzoeken is aan de studenten gevraagd hoeveel vertrouwen ze in de EU en in politici hadden. Ze konden daarbij op een vijfpuntschaal aangeven of ze ‘heel weinig’ tot ‘heel veel’ vertrouwen hadden.

In figuur 2.1.1 valt op dat weinig studenten aangeven heel veel vertrouwen te hebben in de EU (2,8%) en nog minder in politici (0,3%). Rond de helft van de studenten geeft aan niet veel, maar ook niet weinig vertrouwen te hebben in de EU (49,6%), en in politici (56,8%). Wat verder opvalt is dat 18,6% van de studenten aangeeft heel weinig of weinig vertrouwen te hebben in de EU, en dat dit ten opzichte van politici geldt voor meer dan een kwart (26,5%). Meer dan 31,8% van de studenten geeft aan veel of heel veel vertrouwen in de EU te hebben, terwijl dit slechts 16,7% is voor politici. De studenten uit het onderzoek lijken dus niet veel, maar ook niet weinig vertrouwen in de politiek te hebben.

Figuur 2.1.1: Politiek vertrouwen van mbo-studenten

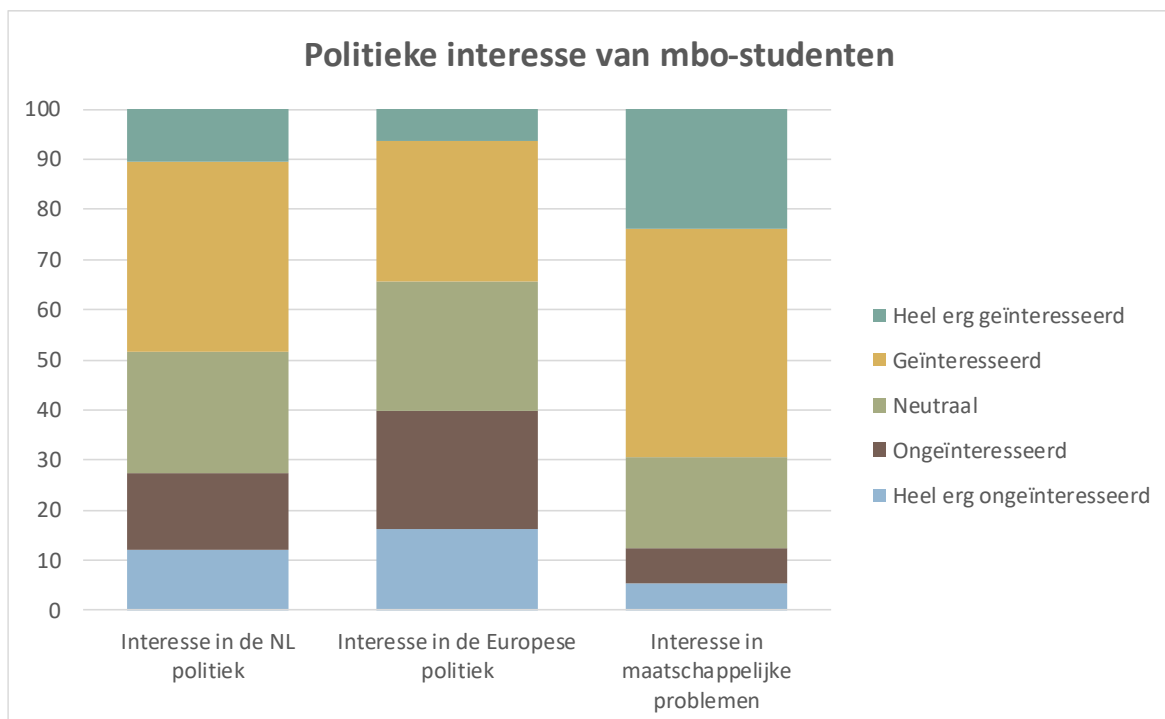
2.2) Vinden mbo-studenten politiek interessant?

Het vergroten van politieke interesse is ook een van de centrale doelstellingen voor jongeren bij ProDemos. Iemand die meer geïnteresseerd is in politieke onderwerpen of het politieke systeem, zal meer geneigd zijn om te gaan stemmen, deel te nemen aan een protest en lid te worden van een politieke partij (Brady, Verba & Schlozman, 1995; Shani, 2009). Uit een recent onderzoek van het CBS bleek dat in 2019 ongeveer 1 op de 4 studenten tot 18 jaar geïnteresseerd was in de politiek. Uit een onderzoek van de Universiteit van Amsterdam bleek zelfs dat dat bij 12/13-jarigen 1 op de 5 was (Thijs et al., te verschijnen). Maar hoe geïnteresseerd zijn de mbo-studenten uit dit onderzoek?

Aan studenten is op een vijfpuntschaal gevraagd in hoeverre ze geïnteresseerd waren in de EU, in de Nederlandse politiek en in maatschappelijke problemen (heel erg ongeïnteresseerd – heel erg geïnteresseerd).

Figuur 2.2.1 laat zien in welke mate mbo-studenten uit ons onderzoek geïnteresseerd zijn in de Nederlandse politiek, in de Europese politiek en in maatschappelijke problemen. Wat opvalt is dat 27,3% aangeeft (heel erg) ongeïnteresseerd te zijn in de Nederlandse politiek. Dit is 30,2% voor de EU, en 12,4% voor maatschappelijke problemen. Een kwart van de studenten zegt over de Nederlandse politiek en de EU dat ze er neutraal tegenover staan en 18% zegt dit over maatschappelijke problemen. Bijna 70% van de mbo-studenten geeft aan (heel erg) geïnteresseerd te zijn in maatschappelijke problemen, bijna 50% doet dit voor de Nederlandse politiek en ongeveer een derde van de studenten geeft aan interesse te hebben in de EU.

De resultaten laten kortom zien dat studenten een behoorlijke mate van interesse hebben in maatschappelijke problemen, in mindere mate geïnteresseerd zijn in de Nederlandse politiek en de minste interesse in de Europese politiek hebben.

Figuur 2.2.1: Politieke interesse van mbo-studenten

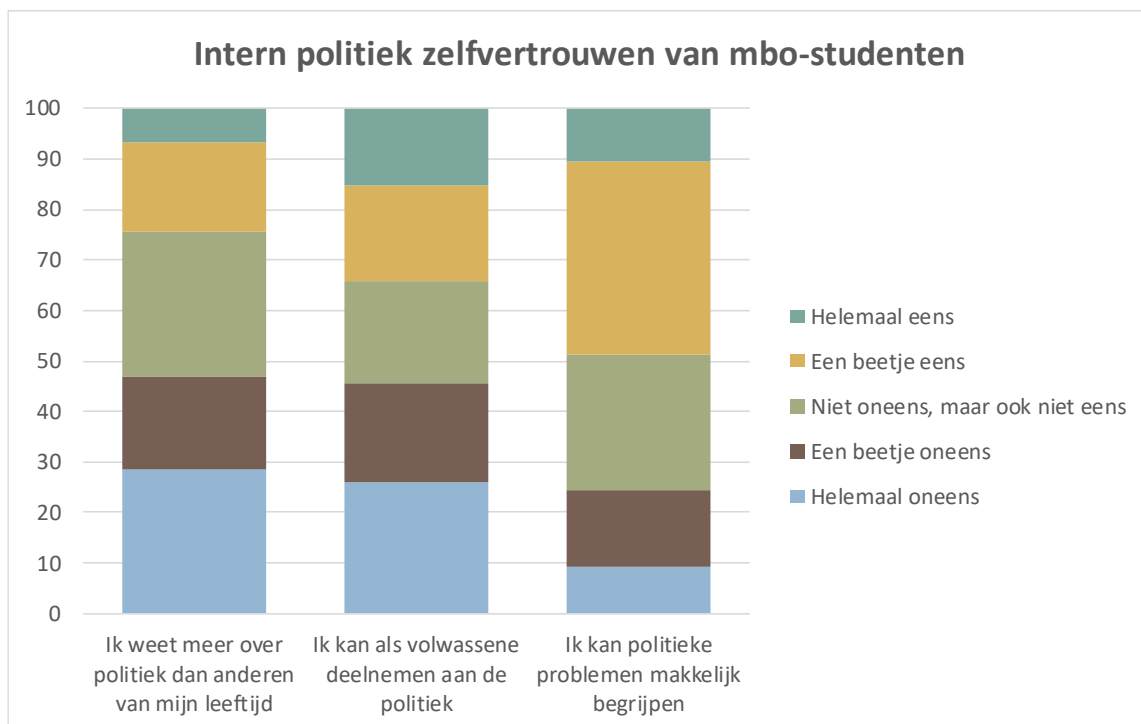
2.3) Weinig politiek zelfvertrouwen

Een ander doel dat bij ProDemos centraal staat is het vergroten van politiek zelfvertrouwen van jongeren. Door mee te doen met activiteiten gaan studenten hopelijk inzien dat ze zelf een verschil kunnen maken door bijvoorbeeld te gaan stemmen, een debat bij te wonen of lid te worden van een politieke partij. Meer politiek zelfvertrouwen wordt in wetenschappelijke studies vaak geassocieerd met meer politieke participatie (Brady et al, 1995; Reichert, 2016; Sohl, 2014). In dit onderzoek is er naar twee vormen van politiek zelfvertrouwen gekeken.

Intern politiek zelfvertrouwen: Het gevoel hebben een verschil te kunnen maken in de politiek. Er is aan de mbo-studenten in het onderzoek gevraagd in welke mate ze het eens waren met een drietal stellingen, op een vijfpuntschaal van helemaal mee oneens tot helemaal mee eens.

- 1) Ik weet meer over politiek dan de meeste mensen van mijn leeftijd.
- 2) Ik kan als volwassene deelnemen aan de politiek.
- 3) Ik kan politieke problemen makkelijk begrijpen.

Figuur 2.3.1 laat zien dat bijna de helft van alle mbo-studenten aangeeft dat ze denken niet te kunnen deelnemen aan de politiek (45,6%) en niet meer te weten dan leeftijdsgenoten (46,8%). Tel de neutrale antwoorden erbij op en dan zien we dat 65% van de studenten denkt (waarschijnlijk) niet te kunnen deelnemen aan de politiek en driekwart van de studenten denkt minder of evenveel te weten van de politiek dan leeftijdsgenoten. Een kleiner deel van de studenten denkt dat ze politieke onderwerpen niet kunnen begrijpen (24,4%) en ongeveer de helft van de studenten denkt politieke onderwerpen wel zonder problemen te kunnen begrijpen (48,6%).

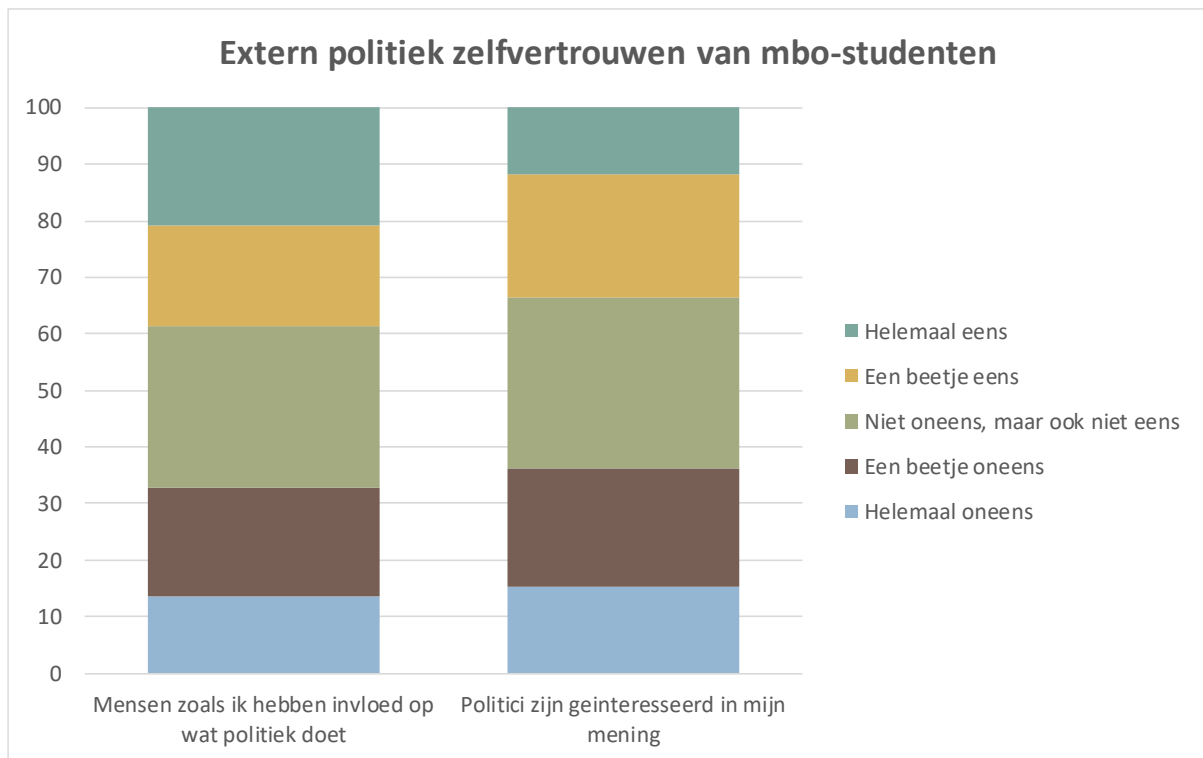
Figuur 2.3.1 Intern politiek zelfvertrouwen van mbo-studenten

Extern politiek zelfvertrouwen: Het gevoel hebben dat de politiek luistert naar wat jij (en andere burgers) te zeggen hebben, en dat het zinvol kan zijn om je mening te geven. Hier is een tweetal stelling voorgelegd van helemaal mee oneens tot helemaal mee eens.

- 1) Mensen zoals ik hebben geen invloed op wat de politiek doet.

2) Politici zijn niet geïnteresseerd in mijn mening.

Omdat deze vragen negatief gesteld zijn, in tegenstelling tot de andere voorgaande vragen, zijn de scores omgedraaid. Figuur 2.3.2 laat de verdeling van extern politiek zelfvertrouwen bij mbo-studenten uit het onderzoek zien. Hierbij valt op dat ongeveer 40% van de studenten het (helemaal) eens is met de stelling dat ze invloed hebben op wat de politiek doet en meer dan 30% denkt dat politici geïnteresseerd zijn in hun mening. Daarnaast denkt ook meer dan 30% van de mbo-studenten dat dit niet zo is.

Figuur 2.3.2: Extern politiek zelfvertrouwen van mbo-studenten

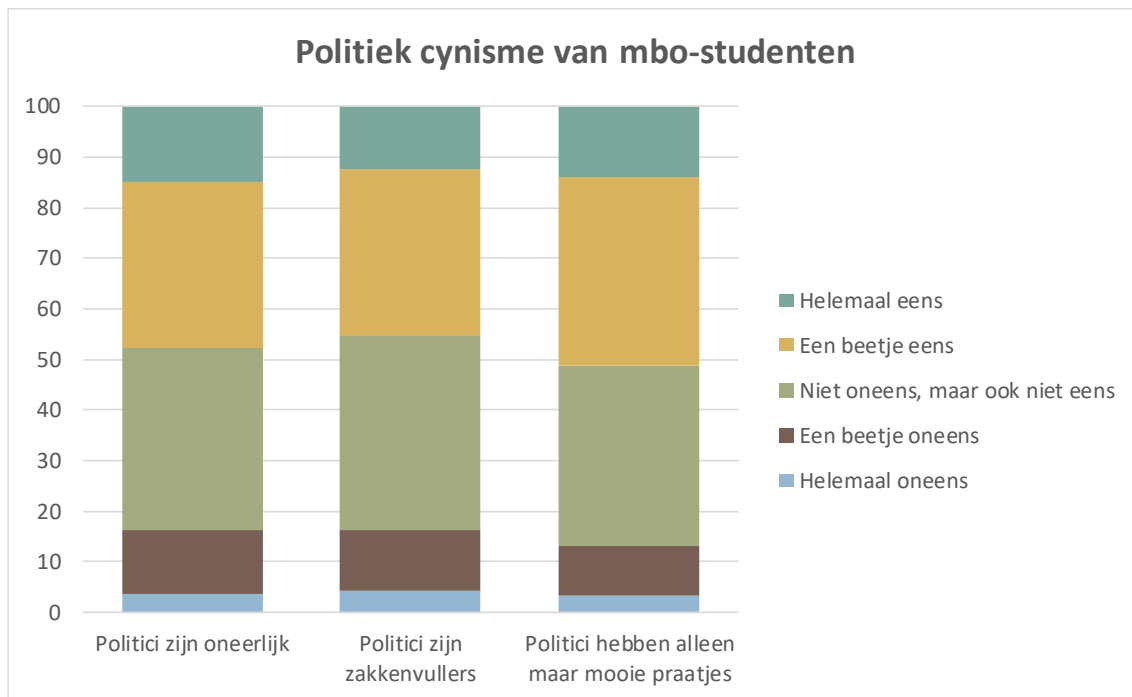
2.4) Behoorlijk cynisch over politiek

Politiek cynisme wordt regelmatig in verband gebracht met een lagere politieke betrokkenheid. Studenten die cynisch zijn over de politiek zullen minder snel gaan stemmen, minder snel lid worden van een partij en daarom minder actief in de politiek zijn (Opdycke, Segura, & Vasquez, 2013). Ook hier geldt dat enig cynisme wenselijk is, maar te veel cynisme tot vermindering van politieke betrokkenheid kan leiden. Aan de studenten werden drie stellingen voorgelegd om politiek cynisme te meten.

- 1) Politici zijn eerlijk.
- 2) Politici zijn zakkenvullers.
- 3) Politici hebben alleen maar mooie praatjes.

De antwoorden op de eerste stelling zijn ook weer omgedraaid, zodat een hoge score betekent dat studenten meer cynisch zijn en politici oneerlijk vinden. De studenten konden op een vijfpuntschaal aangeven of ze het hier helemaal mee oneens tot helemaal mee eens waren.

Rond de 50% van de mbo-studenten uit het onderzoek is het (een beetje) eens met de stellingen dat politici oneerlijk zijn (47,6%), dat politici zakkenvullers zijn (45,3%) en dat politici alleen maar mooie praatjes hebben (51,2%). Slechts 16,4% is het er (helemaal) mee oneens dat politici oneerlijk zijn, dit is 16,3% voor de stelling dat politici zakkenvullers zijn en 13,1% voor de stelling dat politici alleen maar mooie praatjes hebben. Rond de 36% van de studenten is het niet eens, maar ook niet oneens met de alle drie de stellingen.

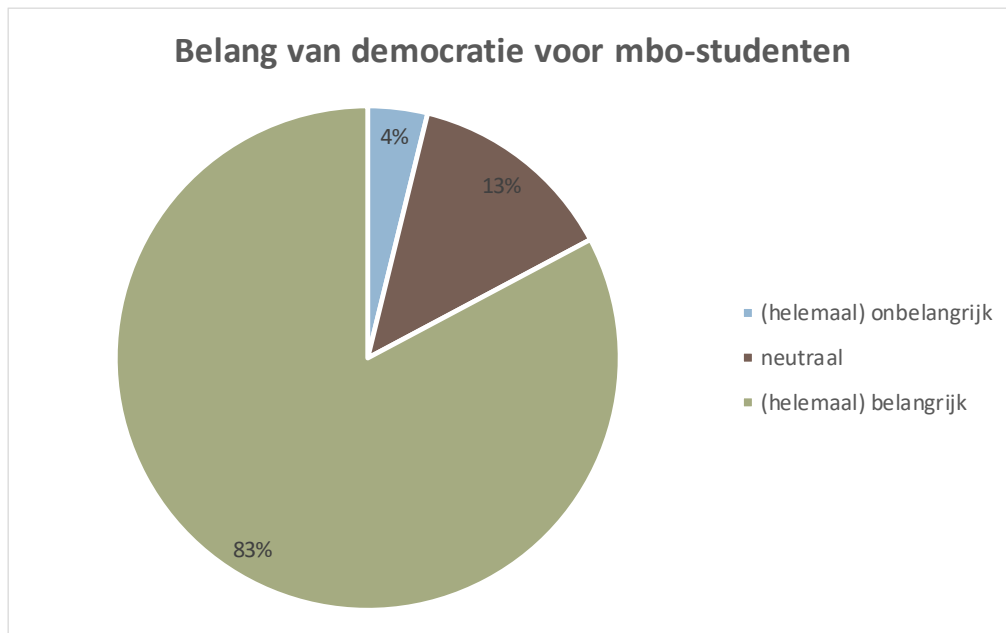

Figuur 2.4.1: Politiek cynisme van mbo-studenten

2.5) Belangrijk om in een democratie te leven

Voor het voortbestaan van een democratie is het noodzakelijk dat inwoners de kernwaarden van onze democratische rechtsstaat in zekere mate ondersteunen. Ook bij ProDemos staat dit doel centraal. Om te kijken in welke mate studenten het leven in een democratie belangrijk vinden en hoe ze daarin verschillen, is aan de mbo-studenten uit dit onderzoek gevraagd in welke mate zij het belangrijk vinden om in een democratie te leven.

In figuur 2.5.1 wordt duidelijk dat 83% van de mbo-studenten uit het onderzoek het belangrijk vindt om in een democratie te leven. Daarbij vindt 13% van de studenten het niet belangrijk maar ook niet onbelangrijk, en slechts 4% vindt het onbelangrijk om in een democratie te leven.

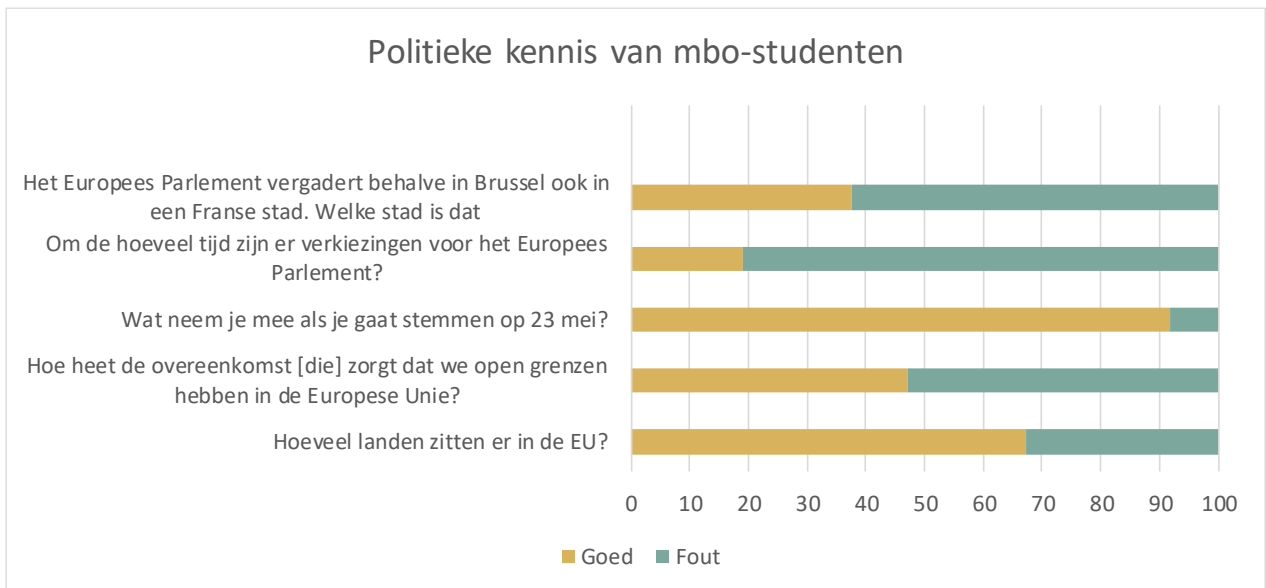
Figuur 2.5.1: Belang van democratie voor mbo-studenten

2.6) Politieke kennis?

Een van de taken van ProDemos is om studenten kennis te laten maken met de politiek en daarmee kennis van de politiek, politieke besluitvorming en de Nederlandse democratie te bevorderen. Politieke kennis is een van de belangrijkste factoren voor politieke participatie en zou positief samenhangen met politieke interesse, politiek vertrouwen, politiek zelfvertrouwen, en mogelijk negatief samenhangen met politiek cynisme (Galston, 2001; Reichert, 2016), en mede daarom stemgedrag bevorderen (Delli Carpini & Keeter, 1996). Daarnaast kan politieke kennis ook bijdragen aan het maken van meer weloverwogen politieke keuzes (Munnikma et al., 2017). In deze paragraaf kijken we daarom hoe politieke kennis samenhangt met de houding van de mbo-studenten in ons onderzoek tegenover de politiek. Om het politieke kennisniveau te meten, werden er vijf vragen gesteld over de Europese politiek³.

In figuur 2.6.1 wordt duidelijk dat er variatie is in de mate waarin studenten het juiste antwoord wisten. Zo wisten redelijk veel studenten wat je moet meenemen naar de stembus (91,7%) en ook hoeveel landen er in de EU zitten (67,2%). Minder studenten wisten wat het verdrag van Schengen was (47%) en het minst wisten studenten in welke stad het Europees Parlement (EP), naast Brussel, ook vergadert (37,7%) en om de hoeveel tijd er verkiezingen zijn voor het EP (19,1%). De resultaten laten zien dat studenten dus relatief weinig kennis hebben over de EU en de politiek, hoewel deze kennis behoorlijk varieert per item.

³ zie appendix voor een overzicht van de gestelde vragen en antwoorden

Figuur 2.6.1: Politieke kennis van mbo-studenten

2.7) Verschillen tussen studenten

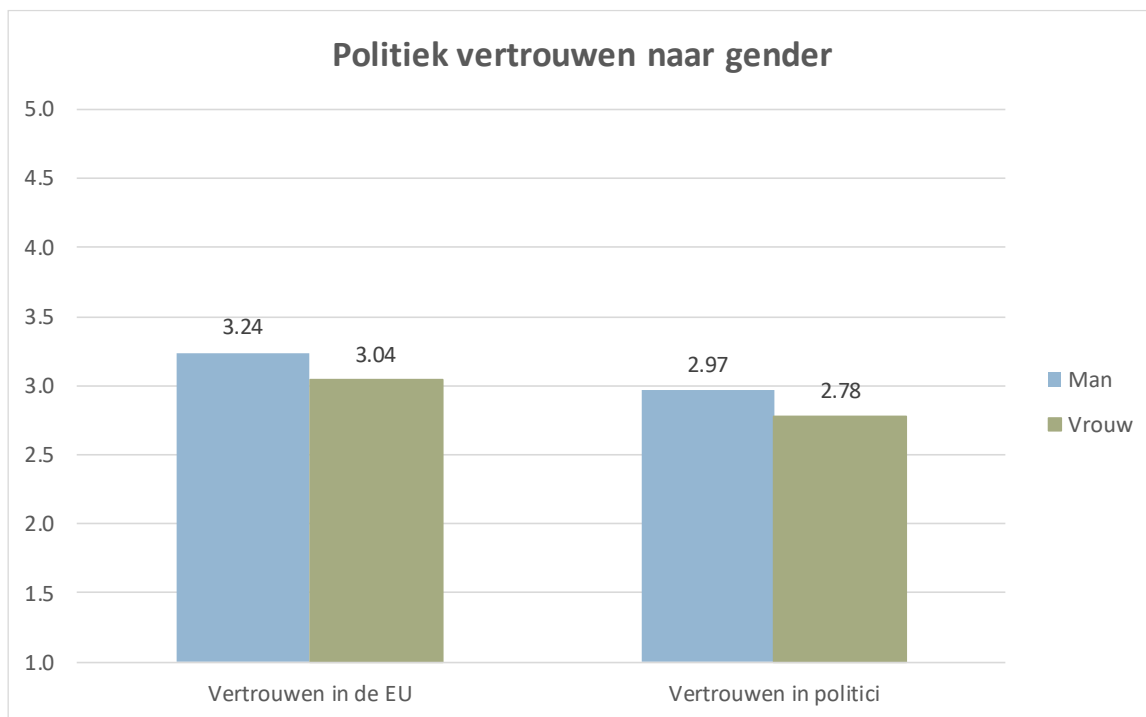
Zoals in de introductie beschreven, kan de houding van studenten en kennis over de politiek van studenten verschillen. In deze paragraaf staan verschillen tussen mannen en vrouwen, migratieachtergrond en SES centraal. De verschillen op basis van deze factoren staan ook bij het volgende hoofdstuk naar de effectiviteit van de verkiezingsfestivals centraal.

2.7.1) Verschillen tussen mannen en vrouwen

Eerdere studies hebben al laten zien dat mannen en vrouwen kunnen verschillen in de houding die ze tegenover de politiek en maatschappij hebben. Zo zijn mannen vaak meer geïnteresseerd in de politiek, en vrouwen meer in maatschappelijke problemen. Daarnaast hebben mannen vaak meer politiek zelfvertrouwen, meer vertrouwen in de politiek en ook meer politieke en burgerschapskennis. Om gericht te kunnen focussen op de verbetering van houding die studenten tegenover de politiek hebben, is in dit deel gekeken naar de verschillen in politieke houdingen tussen mannen en vrouwen. Hierin vallen een aantal verschillen op.

Politiek vertrouwen naar gender

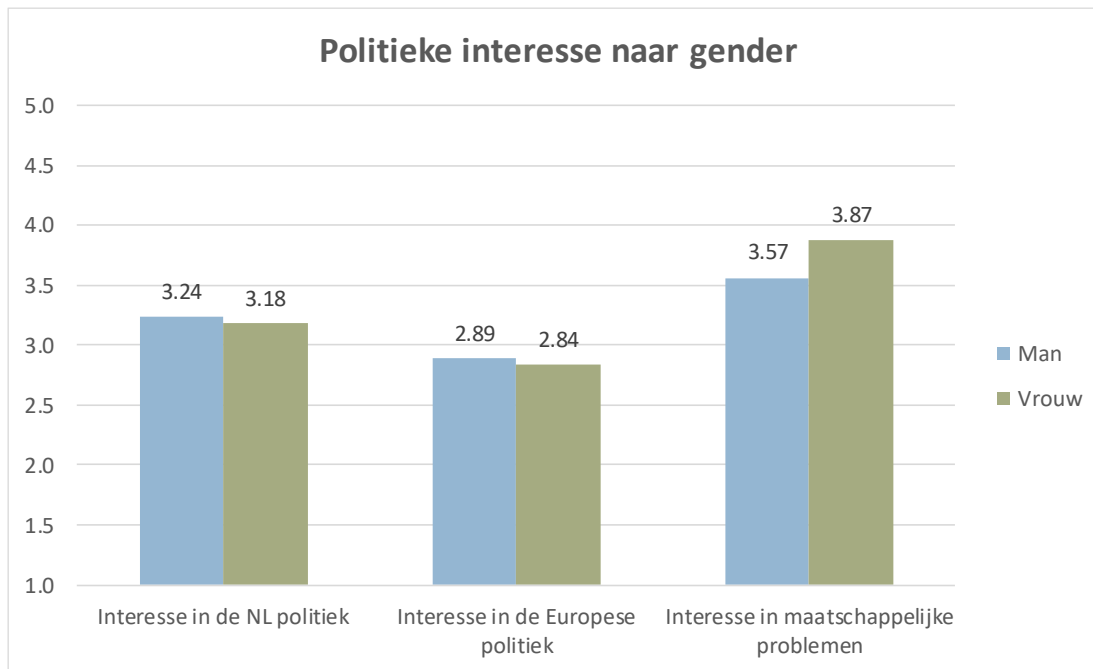
Allereerst laat figuur 2.7.1 zien dat de mannen uit ons onderzoek meer vertrouwen hebben dan de vrouwen in zowel de EU als in politici.

Figuur 2.7.1: Politiek vertrouwen van mbo-studenten naar gender

Politieke interesse naar gender

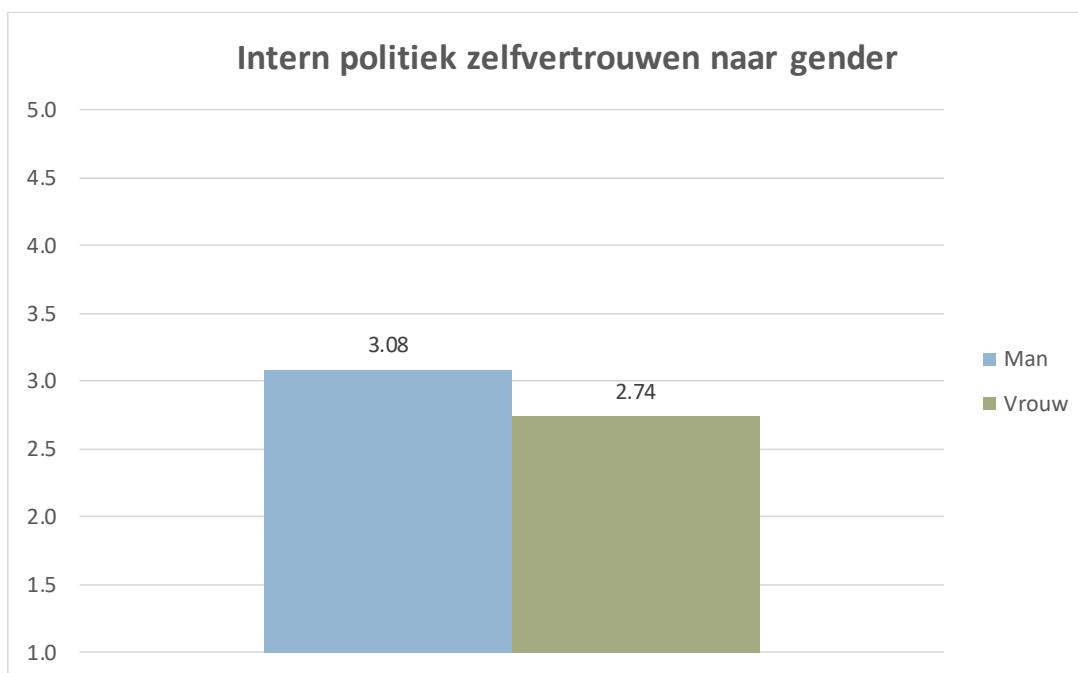
Bij verschillen in interesse in gender valt op dat de vrouwen – zoals verwacht – meer geïnteresseerd zijn in maatschappelijke problemen dan de mannen (zie figuur 2.7.2). Minder groot dan verwacht zijn de verschillen in politieke interesse en interesse in de EU. Hier scoren mannen iets hoger dan vrouwen op politieke interesse en interesse in de EU, maar deze verschillen zijn niet significant.

Figuur 2.7.2: Politieke interesse naar gender

Politiek zelfvertrouwen naar gender

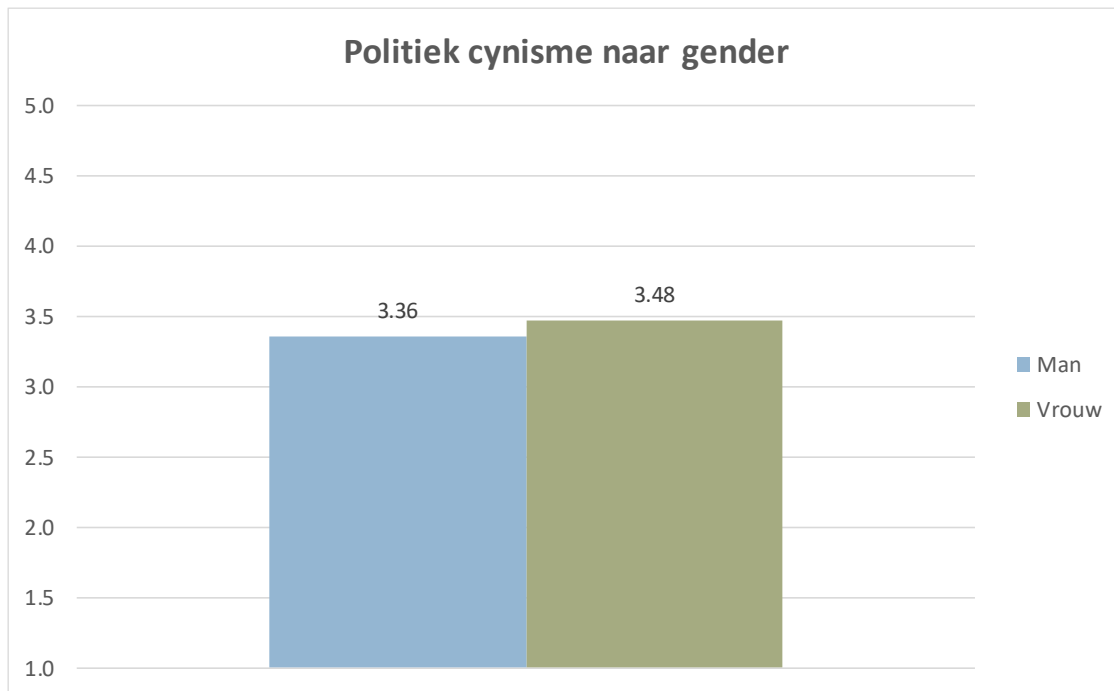
Figuur 2.7.3 laat zien dat mannen meer het gevoel hebben een verschil in de politiek te kunnen maken dan vrouwen. Deze verschillen worden niet gevonden voor extern politiek zelfvertrouwen.

Figuur 2.7.3: Intern politiek zelfvertrouwen naar gender

Politiek cynisme naar gender

Ook bij politieke cynisme zijn er geen verschillen tussen mannen en vrouwen. Beide lijken even cynisch over de politiek, en hoewel vrouwen een klein beetje politiek cynischer lijken, zijn verschillen tussen mannen en vrouwen zijn niet significant (zie figuur 2.7.4).

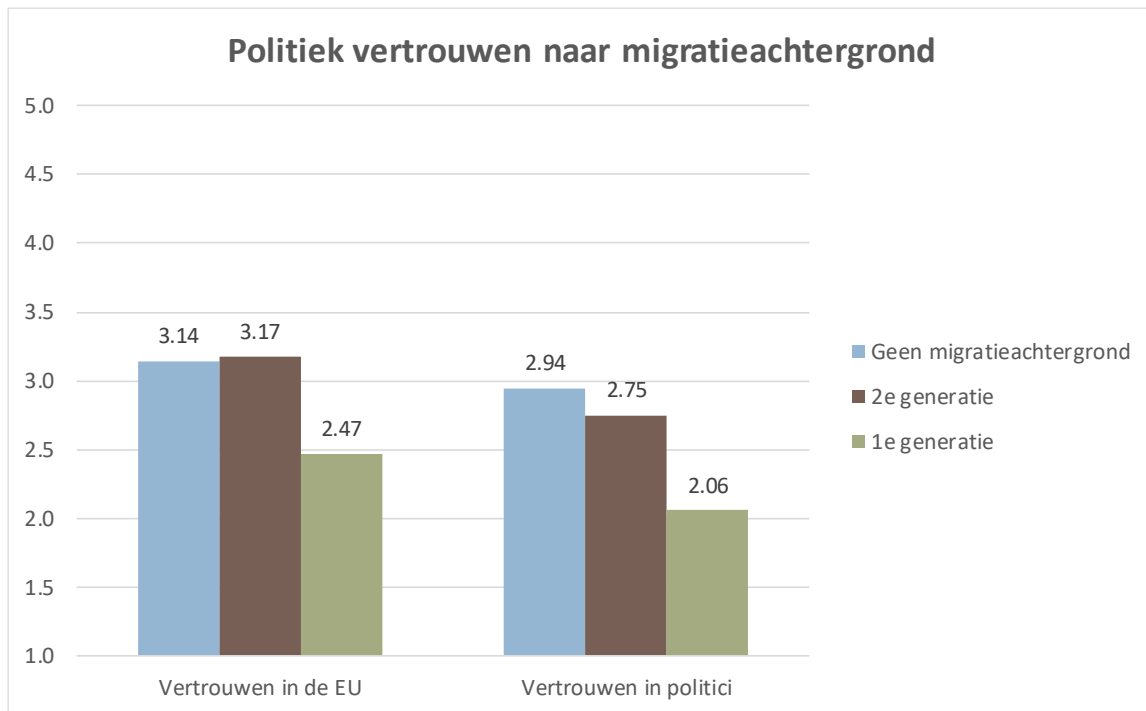
Figuur 2.7.4: Politiek cynisme naar gender

2.7.2) Verschillen in migratieachtergrond

Eerdere studies laten ook verschillen tussen studenten met en zonder migratieachtergrond zien. Studenten met migratieachtergrond hebben vaak minder politieke kennis, interesse en vertrouwen en zijn minder vaak politiek actief (Abendschön & Tausendpfund, 2017; Geboers et al., 2013; Munnikma et al., 2017). Studenten met een migratieachtergrond blijken daarentegen meer interesse in maatschappelijke problemen te hebben dan studenten zonder migratieachtergrond (Geboers et al., 2013).

Politiek vertrouwen naar migratieachtergrond

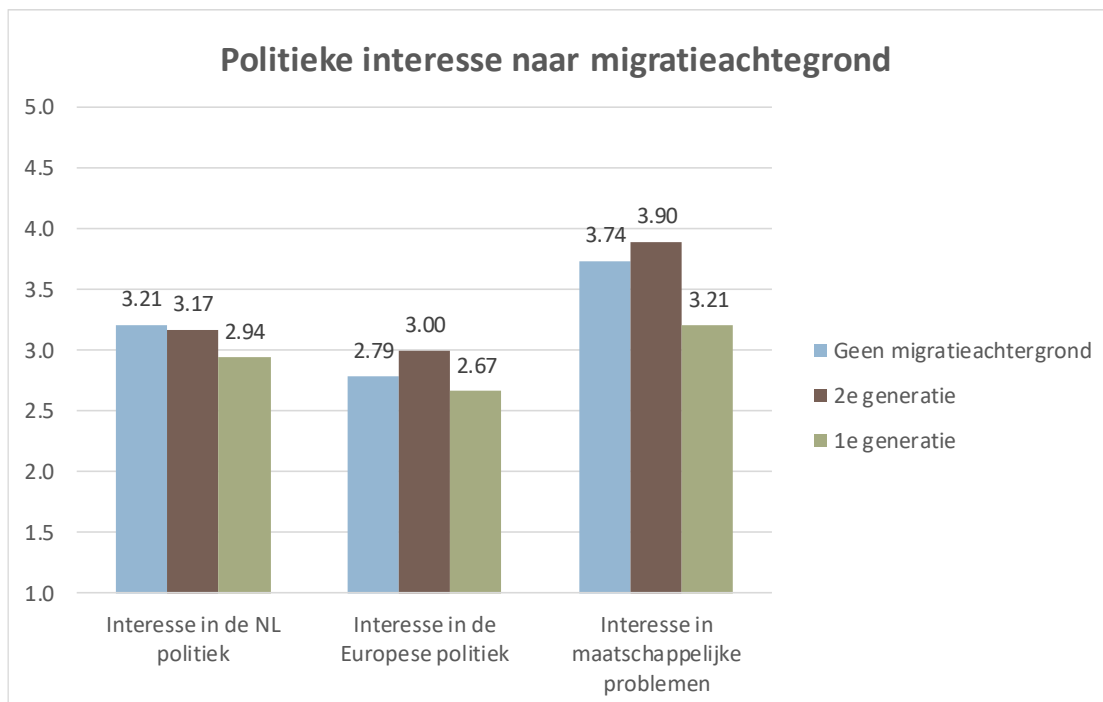
Figuur 2.7.5 laat de verschillen zien in politiek vertrouwen tussen studenten zonder migratieachtergrond en studenten van een 1^e generatie en 2^e generatie migratieachtergrond. Wat opvalt is dat de studenten met een 1^e generatie migratieachtergrond behoorlijk lager scoren dan studenten met een 2^e generatie en zonder migratieachtergrond. Studenten met een 2^e generatie en zonder migratieachtergrond scoren praktisch gelijk op vertrouwen in de EU. Studenten zonder migratieachtergrond hebben wel meer vertrouwen in politici dan studenten met een 2^e of 1^e generatie migratieachtergrond.

Figuur 2.7.5: Politieëk vertrouwen van mbo-studenten naar migratieachtergrond

Politieëk interesse naar migratieachtergrond

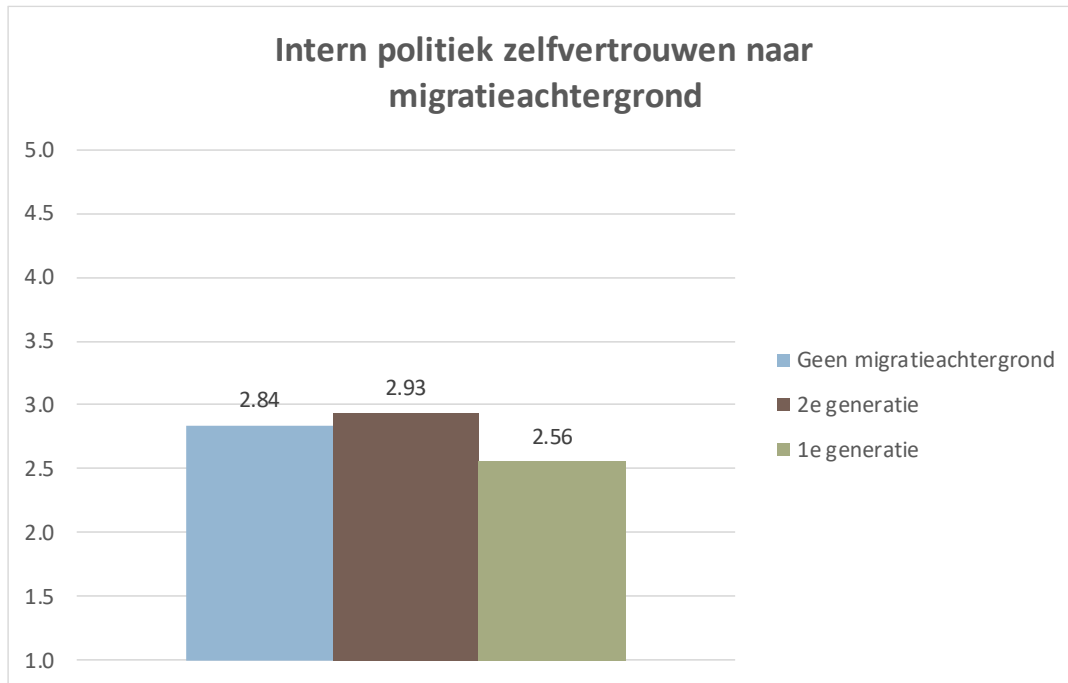
Figuur 2.7.6 beschrijft verschillen in politieëk interesse naar migratieachtergrond. Studenten die zelf in het buitenland zijn geboren, zijn over het algemeen minder geïnteresseerd in de drie onderwerpen dan studenten met een 2^e generatie migratieachtergrond en studenten zonder migratieachtergrond. Deze verschillen zijn echter alleen significant bij interesse in maatschappelijke problemen.

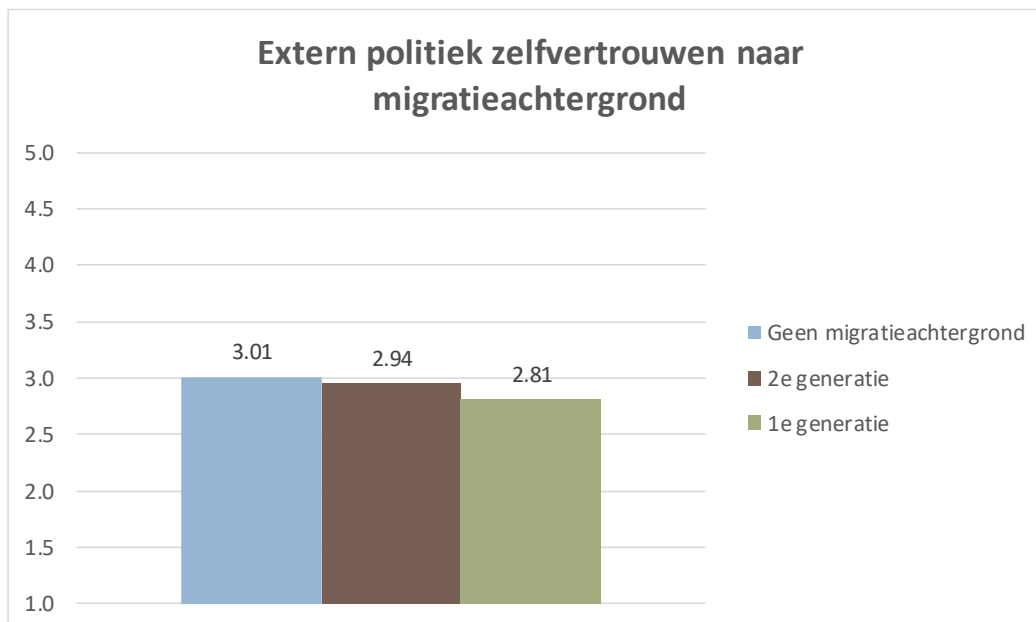
Figuur 2.7.6: Politieëk interesse naar migratieachtergrond

Politiek zelfvertrouwen naar migratieachtergrond

De studenten zonder migratieachtergrond en met een 1^e generatie en 2^e generatie migratieachtergrond verschillen significant van elkaar op het gebied van zowel intern als extern politiek zelfvertrouwen. In figuur 2.7.7 lijken 2^e generatie migratieachtergrond studenten het beste te scoren, maar de verschillen met studenten zonder migratieachtergrond en 1^e generatie migratieachtergrond zijn niet significant.

Figuur 2.7.7: Intern politiek zelfvertrouwen naar migratieachtergrond

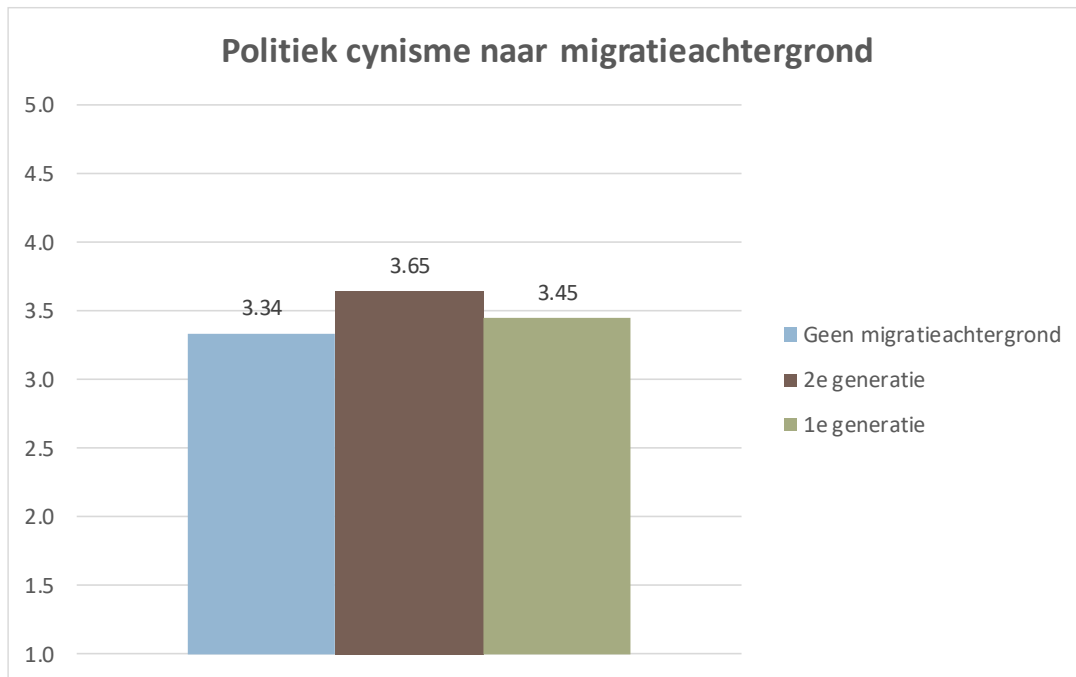

Figuur 2.7.8: Extern politiek zelfvertrouwen naar migratieachtergrond

Politiek cynisme naar migratieachtergrond

Ondanks hun groter lijkende politieke zelfvertrouwen zijn studenten met 2^e generatie migratieachtergrond wel cynischer dan studenten zonder migratieachtergrond. De verschillen tussen

2^e generatie en 1^e generatie migratieachtergrond studenten zijn niet significant, maar ook hier lijken studenten met een 2^e generatie migratieachtergrond cynischer.

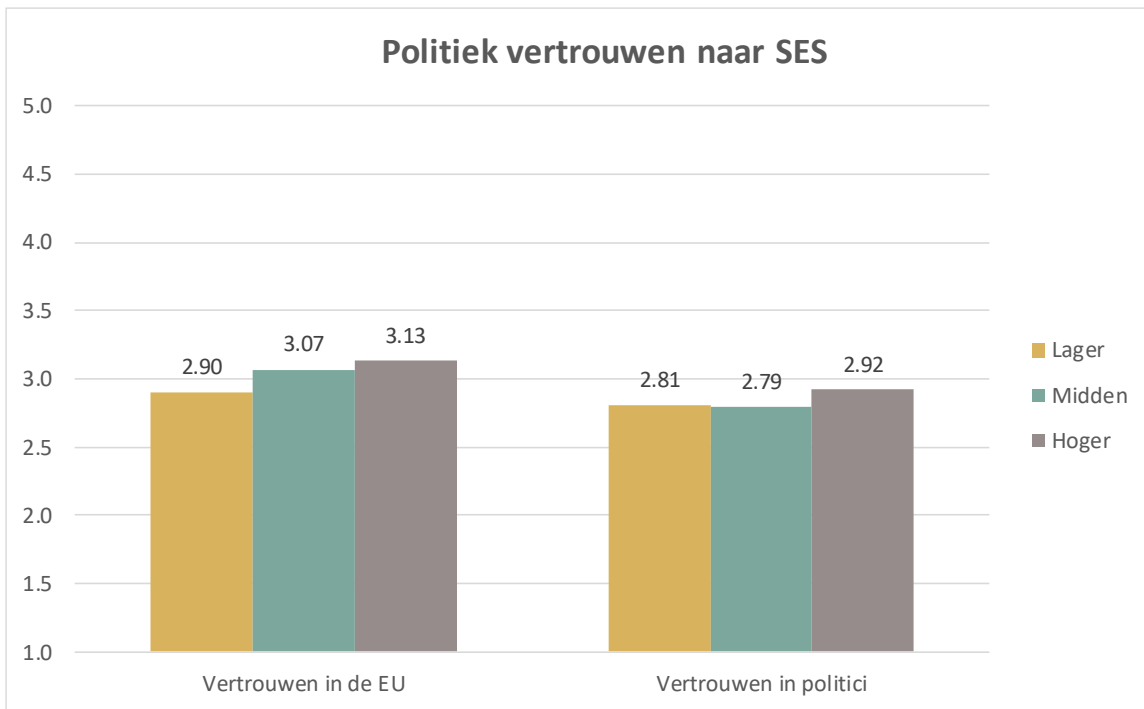
Figuur 2.7.9: Politiek cynisme naar migratieachtergrond

2.7.3) Verschillen in SES

SES speelt een belangrijke rol in het verklaren van verschillen tussen studenten met betrekking tot politieke houdingen en gedragingen (Abendschön & Tausendpfund, 2017; Geboers et al., 2015; Jennings, Stoker, & Bowers, 2009; Verba, Brady, & Schlozman, 1995; Witschge, Rözer, & Van de Werfhorst, 2019). Studenten uit gezinnen met een hogere sociaaleconomische achtergrond in Nederland hebben vaak meer vertrouwen in maatschappelijke instituties, meer burgerschapskennis en geven vaker aan in de toekomst van hun stemrecht gebruik te willen maken in vergelijking met studenten met een lagere sociaaleconomische achtergrond (Munniksma et al., 2017; Keating et al., 2010).

Politiek vertrouwen naar SES

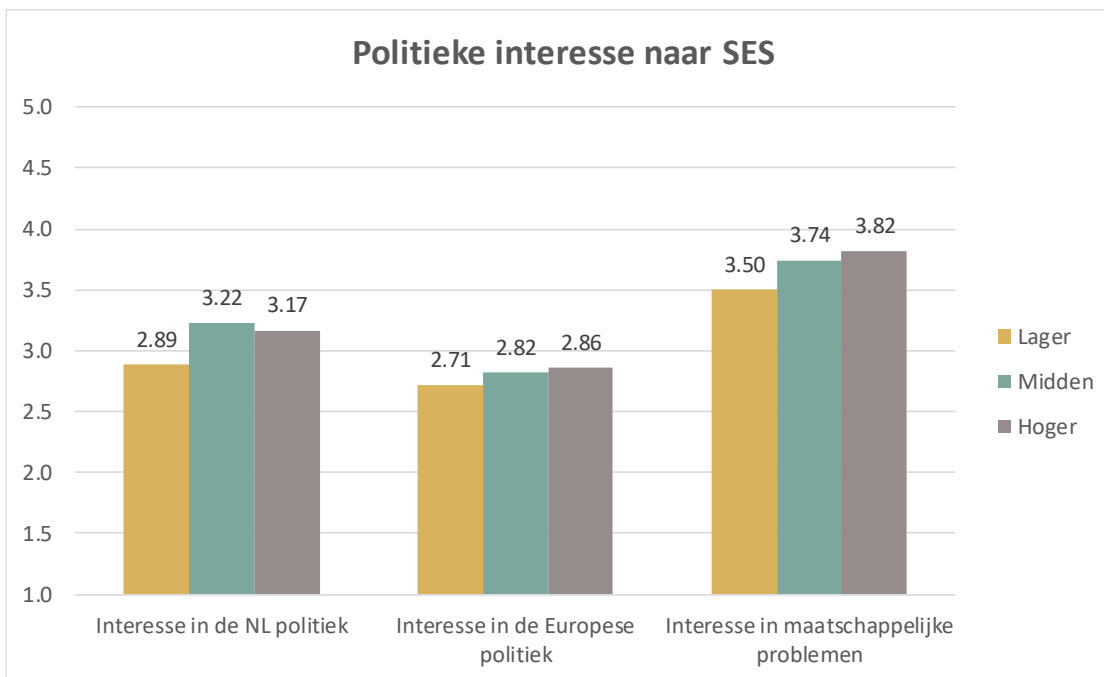
Figuur 2.7.10 laat zien dat studenten uit relatief hoge SES-gezinnen meer vertrouwen hebben in de EU en in politici dan studenten uit relatief lage en midden SES-gezinnen. Studenten uit gezinnen met een midden SES hebben in vergelijking met studenten uit relatief lage SES-gezinnen meer vertrouwen in de EU, maar niet meer in vertrouwen in politici.

Figuur 2.7.10: Politiek vertrouwen naar SES bij mbo-studenten

Politieke interesse naar SES

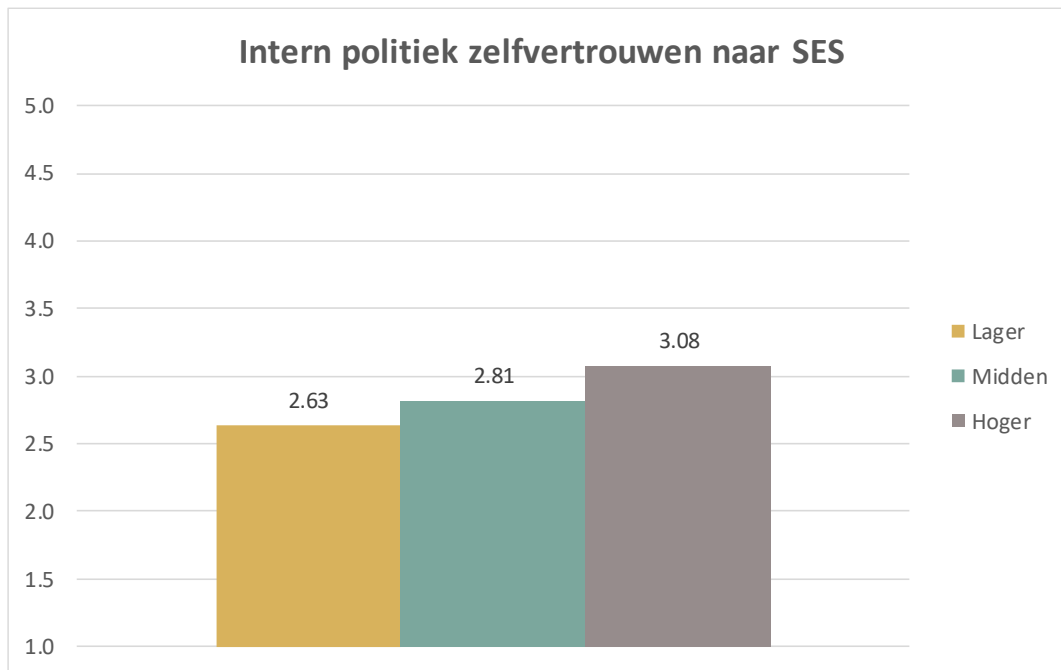
In figuur 2.7.11 worden de verschillen in politieke interesse naar SES weergegeven voor de studenten uit het onderzoek. Hoewel er een tendens lijkt dat studenten met ouders van een midden en relatief hoge SES meer geïnteresseerd zijn in de Nederlandse politiek, in de Europese politiek en in maatschappelijke problemen, zijn de verschillen tussen deze groepen niet significant.

Figuur 2.7.11: Politieke interesse van mbo-studenten naar SES

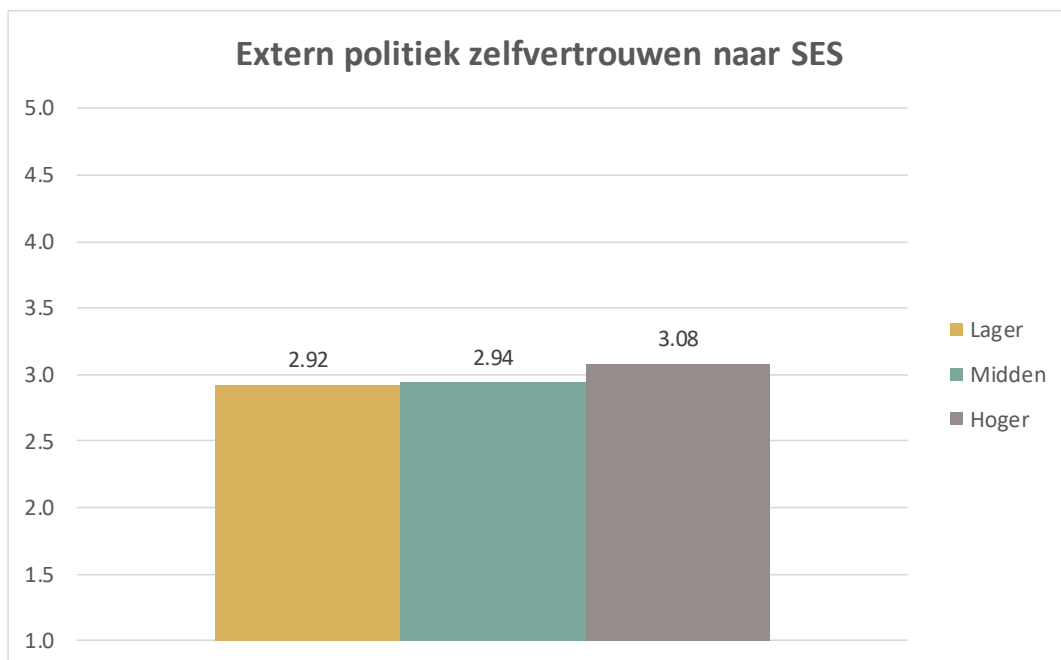
Politiek zelfvertrouwen naar SES

Figuur 2.7.12 laat zien dat mbo-studenten uit relatief hoge SES-gezinnen meer het gevoel hebben een verschil te kunnen maken dan studenten van relatief lage SES-gezinnen.

Figuur 2.7.12: Intern politiek zelfvertrouwen naar SES

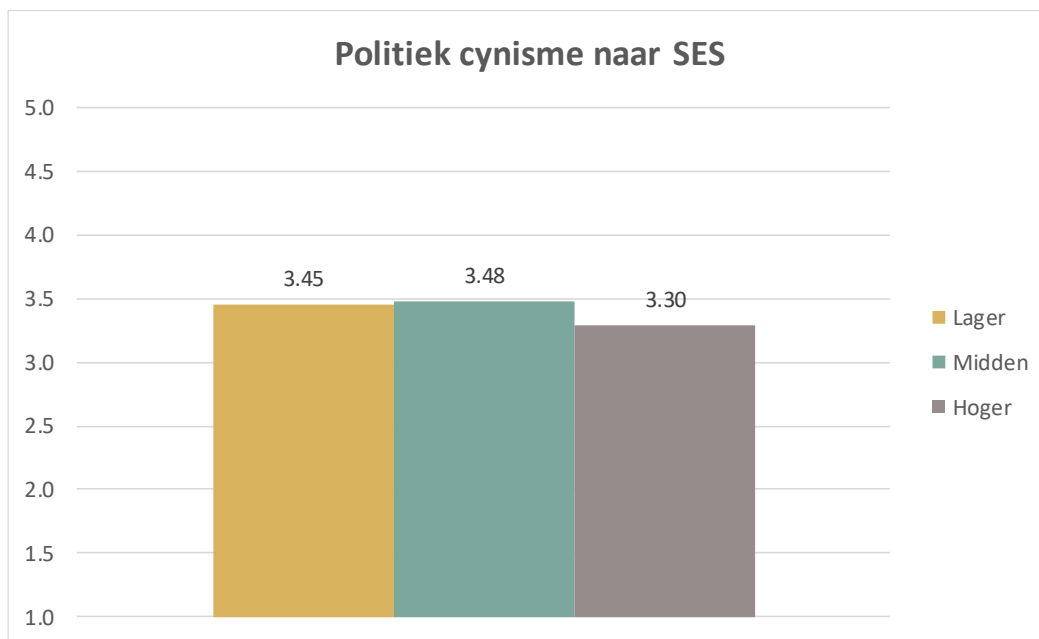
In mindere mate geldt dit ook voor extern politiek zelfvertrouwen zoals te zien in figuur 2.3.5. Alleen relatief hoge SES-studenten scoren hier significant hoger dan midden en relatief lage SES-studenten.

Figuur 2.7.13: Extern politiek zelfvertrouwen naar SES

Politiek cynisme naar SES

Zoals we eerder zagen scoorden de studenten hoog op politiek cynisme. Tussen de studenten van relatief lage, midden en hoge SES-gezinnen zijn geen verschillen.

Figuur 2.7.14: Politiek cynisme naar SES

Geen kennisverschil tussen groepen

Voor politieke kennis is ook gekeken naar de verschillen tussen deze groepen. Hierbij vonden we geen significante verschillen tussen studenten met betrekking tot migratieachtergrond, SES of gender.

2.8) Samenvatting

In dit hoofdstuk is gekeken naar de houding tegenover de politiek van de mbo-studenten uit ons onderzoek. De resultaten zijn niet erg positief. We vonden dat de mbo-studenten uit dit onderzoek over het algemeen in redelijke mate geïnteresseerd zijn in de politiek, dat ze niet het gevoel hebben politiek een verschil te kunnen maken en bovendien behoorlijk cynisch zijn over de politiek. Daarnaast kan het kennisniveau van deze studenten ook verbeterd worden. Studenten hechten wel veel belang aan het leven in een democratie en lijken ook wel enigszins geïnteresseerd in de maatschappelijke problemen waarover de politiek kan besluiten.

Om gericht te kunnen inspelen op het gebrek aan politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, politieke kennis en op het politieke cynisme, hebben we ook gekeken naar de verschillen tussen studenten op basis van drie factoren die in dit onderzoek centraal staan: gender, migratieachtergrond en SES. Hier vonden we interessante verschillen. Mannen lijken meer vertrouwen in de politiek te hebben, meer politiek zelfvertrouwen te hebben en minder cynisch te zijn. Vrouwen hebben meer interesse in maatschappelijke problemen en evenveel interesse in de politiek.

Verder scoren de studenten met een 1^e generatie migratieachtergrond lager op politiek vertrouwen, interesse, zelfvertrouwen, maar ze zijn niet cynischer dan de andere studenten. Vooral het vertrouwen in de EU en politici is erg laag bij 1^e generatie migratieachtergrond studenten. Studenten met 2^e generatie migratieachtergrond zijn wel cynischer over de politiek, maar hebben tegelijk ook meer vertrouwen in de EU en meer interesse in de Europese politiek. Hierbij moet aangetekend worden dat dit een kleine groep betreft, wat mogelijk een vertekend beeld kan geven over deze groep in het algemeen. Opvallend is dat in dit onderzoek de mbo-studenten met een relatief hoge SES structureel het beste scoren. Ze hebben het meeste vertrouwen in de EU en politici, meeste interesse in de Europese politiek en maatschappij, het meeste interne en externe politieke zelfvertrouwen, en zijn bovendien het minst cynisch. Alleen de interesse in de Nederlandse politiek is niet hoger dan studenten met een midden SES. Studenten met een relatief lage SES scoren het laagst op intern politiek zelfvertrouwen, politieke interesse en vertrouwen in de EU, maar scoren gelijk met midden SES op vertrouwen in politici.

Duidelijk is dat er ruimte – maar ook een zekere noodzaak – voor verbetering is. De kans dat studenten actief deelnemen in de politiek door te gaan stemmen, lid te worden van een politieke partij of bijvoorbeeld in actie komen als ze het ergens niet mee eens zijn, is kleiner als ze weinig geïnteresseerd zijn in de politiek en ook niet het zelfvertrouwen hebben dat ze invloed uit kunnen oefenen op de politiek. Hetzelfde geldt voor de structurele verschillen die tussen studenten bestaan. Als bepaalde groepen door een gebrek aan interesse en vertrouwen niet deelnemen aan de politiek worden ze mogelijk ondervertegenwoordigd en wordt hun stem minder gehoord. Hierdoor kunnen de belangen van deze groepen ondervertegenwoordigd worden en verschillen tussen burgers in de toekomst mogelijk groter worden.

In het volgende hoofdstuk gaan we kijken welke rol de festivals over de Europese verkiezingen kunnen hebben in het veranderen van de houding van mbo-studenten. Zorgt deelname voor een groei van politieke interesse? Zijn studenten daarna meer geneigd om naar de stembus te gaan? En worden ze minder cynisch over de politiek?

Hoofdstuk 3: Effectiviteit en evaluatie van de verkiezingsfestivals

Inleiding

In het vorige hoofdstuk was te lezen dat het niet goed gesteld is met de houding van mbo-studenten in het onderzoek ten aanzien van de politiek. De studenten zijn weinig geïnteresseerd, hebben niet het gevoel invloed te kunnen uitoefenen en hebben weinig kennis over de Europese politiek. Juist om hier verandering in aan te brengen organiseren ProDemos en de NJR diverse verkiezingsfestivals op mbo-scholen. In mei 2019 stonden hierbij de Europese verkiezingen als overkoepelend thema centraal. Het primaire doel van ProDemos is om studenten te motiveren om te gaan stemmen en ze te informeren over de Europese verkiezingen. Het doel van de NJR is wat informeler: de NJR wil de studenten vooral een positieve ervaring met verkiezingen meegeven. In dit hoofdstuk staan twee vragen centraal. Allereerst kijken we of mbo-studenten meer gaan stemmen als gevolg van deelname aan de verkiezingsfestivals voor de Europese verkiezingen. Daarnaast onderzoeken we of de houding van studenten t.o.v. de politiek verandert als gevolg van deelname aan de festivals over de Europese verkiezingen. Hieronder zullen we eerst een beeld schetsen hoe een verkiezingsfestival eruitziet en op welke manier we de bovenstaande vragen zullen beantwoorden. Vervolgens zullen de resultaten besproken worden en wordt er afgesloten met een aantal aanbevelingen voor de organisatie van toekomstige verkiezingsfestivals.

3.1) Wat is een verkiezingsfestival?

Tijdens de verkiezingsfestivals zijn er diverse activiteiten georganiseerd. ProDemos en de NJR hebben deze activiteiten verschillend ingevuld. De opzet van ProDemos was dat studenten in eerste instantie als klas met de docent één of meerdere activiteiten bezoeken om daarna zelfstandig aan andere activiteiten op het festivalterrein deel te nemen. Veel festivals vonden plaats op een centrale, vrij toegankelijke plaats in de school waardoor ook studenten die niet ingeroosterd waren voor activiteiten toch aan het festival deel konden nemen.

Bij ProDemos bestond het activiteitenprogramma uit:

- **Bingo:** Studenten etaleren spelenderwijs hun kennis over de EU.
- **Pub quiz:** Studenten spelen in teams een quiz over de EU.
- **Invulkaarten.** Studenten worden aangespoord om op te schrijven op wat voor manier de EU hun leven beïnvloedt en waarom het belangrijk is om te gaan stemmen.
- **StickerStemWijzer:** De onlinestemhulp Stemwijzer maar dan m.b.v. stickers. Studenten plakken stickers bij stellingen en krijgen na afloop een gepersonaliseerd overzicht met hun politieke raakvlakken t.o.v. politieke partijen.
- **Q&A met politici:** (Kandidaat-)leden van het EP en de gemeenteraad gaan in gesprek met de studenten over politieke en maatschappelijke kwesties.
- **Informatiemarkt (alleen in den Haag):** Politieke jongerenorganisaties en Europe Direct Informatiecentrum geven informatie aan de mbo-studenten en gaan met ze in gesprek.

De NJR heeft gekozen voor een opzet waarbij elke ingeroosterde klas twee uur op het festival aanwezig is. Twee keer dertig minuten in workshops en een uur op het festivalterrein. Op het festivalterrein waren kraampjes met vertegenwoordigers van politieke jongerenorganisaties, een fotohokje, de jongerenkieswijzer, UEFA-voetbaltafel, *Eurovision* karaoke, het Rad van Fortuin, en een

dj die de muziek verzorgde. De workshops van zowel educatieve als interactieve aard waren gecentreerd rond de volgende onderwerpen:

- **Internationalisering in het mbo**
- **Quiz of bingo**
- **Europese instellingen en politiek**
- **Democratie en verkiezingen**
- **Debat met stellingen**

Na afloop van de festiviteiten rest de vraag in welke mate het verkiezingsfestival de studenten beïnvloed heeft. Zijn meer studenten gaan stemmen als gevolg van het verkiezingsfestival? Hebben ze het idee gekregen dat politiek niet zo'n ver-van-mijn-bed show is als ze oorspronkelijk misschien dachten, maar dat politici echte en benaderbare mensen zijn? Hebben ze meer kennis en interesse gekregen in de EU?

3.2) Hoe is het onderzoek opgezet?

3.2.1) Onderzoeksvraag

De onderzoeksvraag die ons vanuit ProDemos is meegegeven, is om de effectiviteit van de door ProDemos en de NJR georganiseerde festivals over de Europese verkiezingen te onderzoeken. Uit gesprekken met werknemers en de informatie op de website van ProDemos⁴ blijkt dat “[h]et doel van deze festivals is om studenten te informeren over de Europese Parlementsverkiezingen en hen te motiveren te gaan stemmen”. De hoop is dat de drempel voor iemand om bij de volgende verkiezingen te gaan stemmen lager wordt wanneer diegene eerder ook al gestemd heeft. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat voorgaande opkomst bij de stembus bepalend is voor de toekomstige opkomst bij de stembus (voor een overzicht zie Coppock & Green, 2015). Omdat mbo-studenten over het algemeen minder stemmen (zie o.a. CBS, 2017; Van der Meer, Van der Kolk, & Rekker, 2017) wordt juist voor deze doelgroep een verkiezingsfestival georganiseerd.

Aangezien het stimuleren van toekomstig stemgedrag van jongeren ook een belangrijk doel is, is er naast de invloed van de festivals op stemgedrag, ook gekeken naar de invloed van de verkiezingsfestivals op politieke interesse, politieke kennis, (institutioneel) vertrouwen, belang van de democratie, (verwachte) politieke participatie, politiek zelfvertrouwen, en politiek cynisme. Uit (internationaal) onderzoek blijkt namelijk dat deze vormen van politieke betrokkenheid, houdingen tegenover de politiek en actief burgerschap een positieve samenhang⁵ vertonen met opkomst bij de stembus (zie o.a. Van Heck, 2019; Denny & Doyle, 2005; Rubenson, Blais, Fournier, Gidengil, & Nevitte, 2004; Grönlund & Setälä, 2007; Enk & Schmeets, 2019; Schmeets, 2017; Krouwel, van Lindert, Etienne, Kutiyski, & Pupovac, 2018).

Een verbetering van de randvoorwaarden die in de toekomst mogelijk leiden tot de motivatie om op verkiezingsdag naar de stembus te gaan is het tweede doel van de verkiezingsfestivals. Naast dit (verwachte) effect op langdurige politieke participatie in de vorm van toekomstige opkomst bij de stembus is actief burgerschap natuurlijk ook een doel op zichzelf. Stel dat studenten na het festival

⁴ <https://prodemos.nl/nieuws/23-mei-verkiezingsfestivals-op-6-mbos/>

⁵ Met uitzondering van politiek cynisme, waarbij we een negatieve samenhang verwachten.

meer interesse hebben in Europese politiek: zelfs als dat niet op dezelfde dag leidt tot een verhoogde opkomst bij de stembus, beschouwen we dergelijke uitkomsten ook als een succes van het verkiezingsfestival. Als laatste onderzoeken we wat de mbo-studenten die hebben deelgenomen aan een van de festivals van de festivals vonden. Welk cijfer geven ze de festivals en wat zeggen ze nog meer over hun deelname aan het festival?

Onderzoeksvraag: Wat is het effect van de verkiezingsfestivals van ProDemos en de NJR⁶?

- **Deelvraag 1: Hebben de verkiezingsfestivals voor de Europese verkiezingen van 2019 invloed op het stemgedrag van mbo-studenten?**
- **Deelvraag 2: Hebben de verkiezingsfestivals voor de Europese verkiezingen van 2019 invloed op de houding van mbo-studenten tegenover de politiek?**
- **Deelvraag 3: Wat vinden de mbo-studenten van de festivals voor de Europese verkiezingen van 2019?**

3.3) Wat zijn de resultaten⁷?

Deelvraag 1: Hebben de verkiezingsfestivals voor de Europese verkiezingen van 2019 invloed op het stemgedrag van mbo-studenten?

3.3.1) Opkomst stembus

In totaal waren 218 studenten uit het onderzoek stemgerechtigd tijdens de Europese verkiezingen van 2019. Van de studenten die mochten stemmen, hebben er 125 (57%) niet en 93 (43%) wel gestemd voor het EP. Dit komt redelijk overeen met de algehele opkomst (41,9%) van de verkiezingen in 2019 (Kiesraad, 2019). Tegelijk is het resultaat ook opvallend, aangezien uit eerder onderzoek bleek dat personen met een mbo-opleiding minder vaak stemmen (Schmeets, 2017). Bovendien is 98,6% van de studenten in ons onderzoek 25 jaar of jonger. Jongvolwassenen stemmen minder vaak dan oudere stemgerechtigden en minder dan het landelijk gemiddelde (Schmeets, 2017; Van der Meer, Van der Kolk, en Rekker, 2016). Dat de studenten op de onderzochte scholen gemiddeld gezien ongeveer hetzelfde opkomstpercentage hadden als het landelijk gemiddelde is op zichzelf al positief. Het is ook mogelijk dat scholen die deelnemen aan het festival (en het onderzoek) meer aandacht besteden aan politiek en stemgedrag, en dat studenten daarom ook sneller geneigd zijn te gaan stemmen.

Om te onderzoeken of het verkiezingsfestival effect heeft gehad, hebben we twee groepen vergeleken: studenten die op het festival aanwezig waren en studenten die afwezig waren. Allereerst vinden we geen effect op opkomst bij de stembus. In beide groepen was het

⁶ Deze vragen zijn beantwoord middels een vragenlijst voorafgaand en na afloop van de verkiezingsfestivals. Voor details over de exacte onderzoeksopzet: zie het hoofdstuk 'Onderzoekopzet' in de appendix.

⁷ Voor een uitgebreide statistische analyse en bespreking van de resultaten: zie de appendix.

opkomstpercentage ongeveer 40% en het verkiezingsfestival heeft dus geen direct effect gehad op de opkomst bij de Europese verkiezingen.

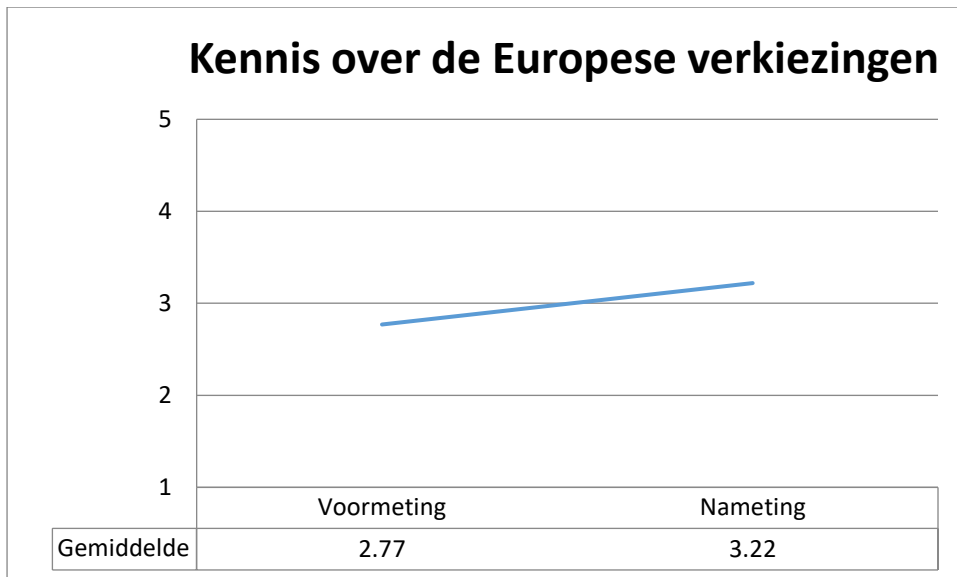
Zoals eerder uiteengezet zullen we ook onderzoeken of de verkiezingsfestivals effect hebben gehad op bepaalde aspecten van actief burgerschap. Deze aspecten van actief burgerschap hebben mogelijk in de toekomst een positieve invloed op de opkomst bij andere verkiezingen. Bovendien dragen ze bij aan de algemene ontwikkeling en politieke betrokkenheid van de student. Hieronder volgt een thematische beschrijving van de resultaten van het effect van de verkiezingsfestivals op politieke kennis, politieke interesse, vertrouwen in democratie en politiek, politiek zelfvertrouwen, en actief burgerschap.

Deelvraag 2: Hebben de verkiezingsfestivals voor de Europese verkiezingen van 2019 invloed op de houding van mbo-studenten tegenover de politiek?

3.3.2) Politieke kennis

Politieke kennis is gemeten aan de hand van vijf meerkeuzevragen over de Europese verkiezingen⁸. In figuur 3.3.1.1 wordt duidelijk dat studenten die deelnemen aan het verkiezingsfestival gemiddeld meer kennis hebben over de Europese verkiezingen. Deze studenten hebben bovendien ook meer kennis dan onze controlegroep. Als we kijken naar de specifieke vragen, vinden we dat er op alle vragen behalve “Hoe heet de overeenkomst die zorgt dat we open grenzen hebben in de Europese Unie?” een (kleine) kennisverbetering is na deelname aan het festival. De grootste verbetering in kennis over de Europese verkiezingen lijkt vooral het gevolg te zijn van het feit dat meer studenten na afloop van het festival het juiste antwoord wisten op de vraag: ‘Het Europees Parlement vergadert behalve in Brussel ook in een Franse stad. Welke stad is dat?’ 35% van de studenten beantwoorde deze vraag correct voorafgaand aan het festival, tegenover 51% na deelname aan het festival. Zoals we al zagen in hoofdstuk 2 zit het wat betreft de procedurele kennis (benodigdheden om te stemmen) omtrent de verkiezingen wel goed. Ongeveer 90% (in zowel voor- als nameting en in de controlegroepen) van de studenten beantwoordt deze vraag correct.

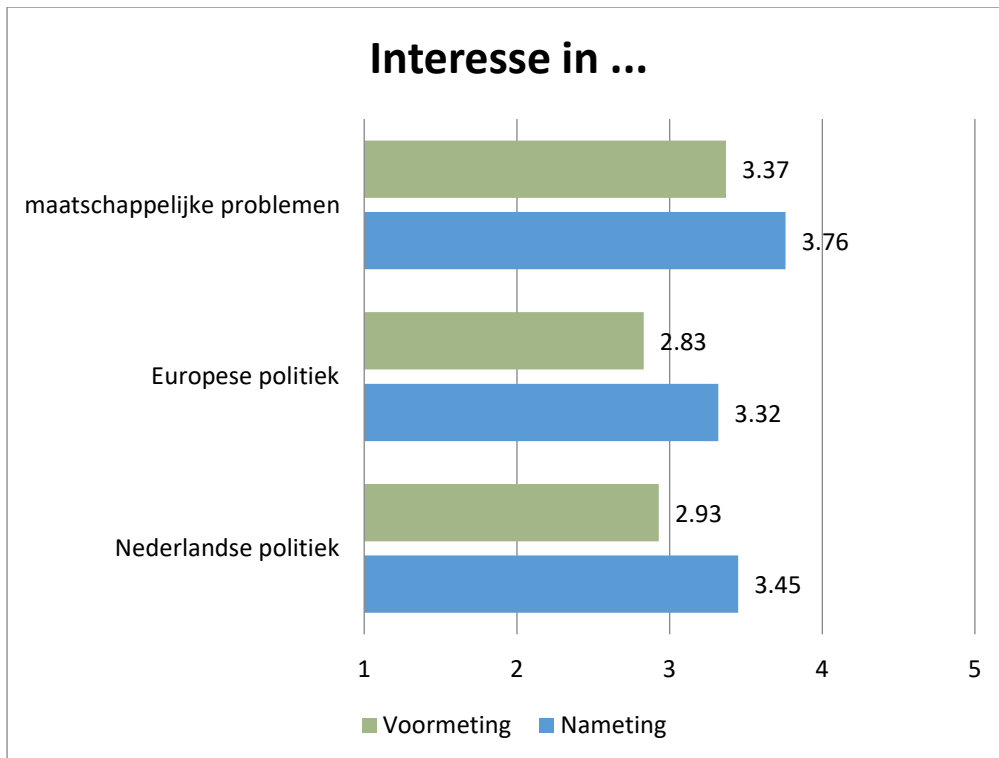
⁸ Zie de vragenlijst in de appendix.

Figuur 3.3.2.1: Kennis over de Europese verkiezingen

3.3.3) Politieke interesse

In ons onderzoek hebben we politieke interesse op drie aspecten getoetst. Politieke interesse is opgesplitst in interesse over Nederlandse politiek, interesse in Europese politiek, en interesse in maatschappelijk problemen. De positieve ervaringen op het festival bevorderen niet alleen interesse in Europese politiek, maar hebben ook invloed op de interesse in de Nederlandse politiek en de maatschappelijke problemen waarover de politiek gaat (zie figuur 3.3.3.1). Het aantal studenten dat aangeeft Europese politiek “heel erg oninteressant” (score = 1) te vinden, is afgenomen van 23% naar 9,4%. Dezelfde ontwikkeling vinden we bij de interesse in Nederlandse politiek (van 21,7% naar 10,3%) en bij interesse in maatschappelijke problemen (van 14,5% naar 6,5%). Dit betekent dat de festivals ook effect hebben op de groep die initieel heel weinig politieke interesse had, en niet alleen op de groep studenten die van tevoren al een hoge mate van interesse in maatschappij en politiek had.

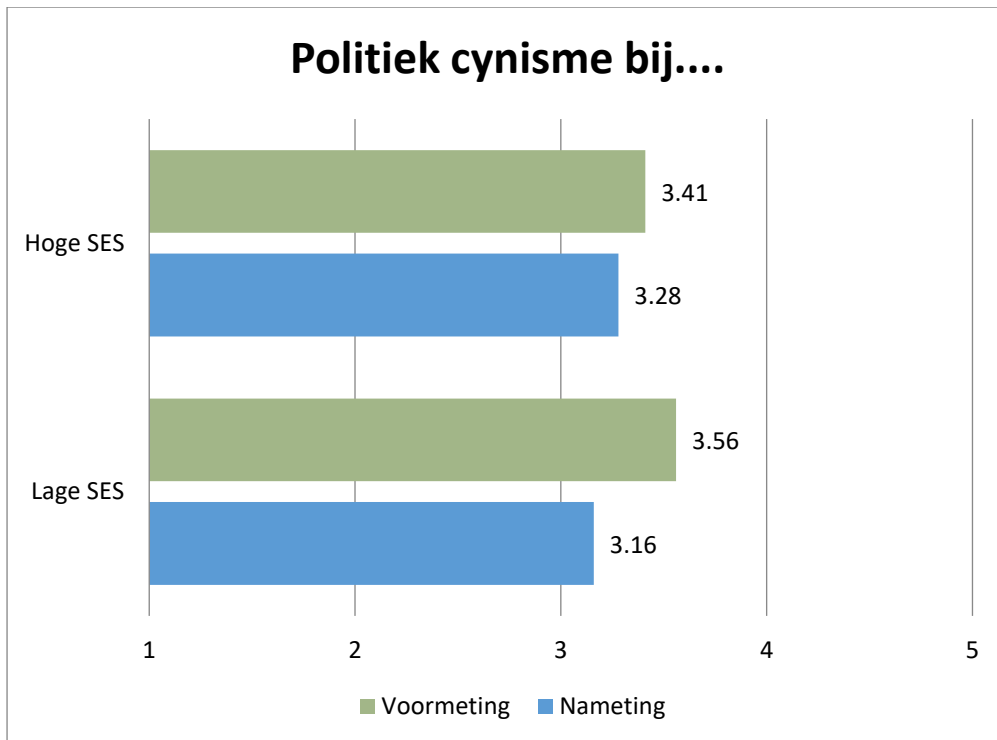

Figuur 3.3.3.1: Interesse in Nederlandse politiek, interesse in Europese politiek, en interesse in maatschappelijk problemen

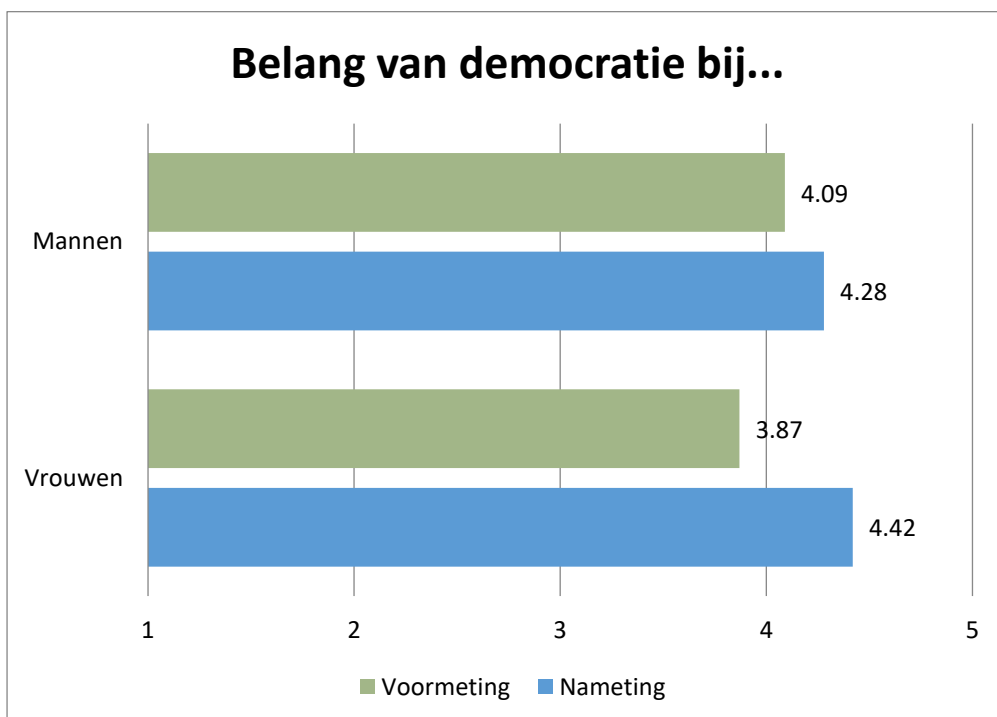
3.3.4) Politiek vertrouwen, politiek cynisme en democratisch belang

Over het algemeen had het verkiezingsfestival geen effect op vertrouwen in politici, vertrouwen in de EU, politiek cynisme en het belang dat studenten hechten aan het leven in een democratie. Maar zoals we in het vorige hoofdstuk lieten zien, verschillen jongeren op basis van SES, migratieachtergrond en gender in de mate waarop ze op deze factoren scoren. Het festival zou op deze groepen een andere invloed kunnen hebben en daarom is er ook gekeken naar het effect van de verkiezingsfestivals op deze verschillende groepen.

Hoewel de verkiezingsfestivals over het algemeen geen effect op deze indicatoren lijkt te hebben, vinden we alleen voor bepaalde groepen verschillen (zie figuur 3.3.4.1 en 3.3.4.2). Zo daalt het politiek cynisme onder studenten met een relatief lage SES na deelname aan het verkiezingsfestival, maar vinden we onder studenten met een relatief hoge SES geen verschillen. Daarnaast vinden we alleen bij vrouwen dat ze na afloop van het verkiezingsfestival meer belang hechten aan het leven in een democratie, terwijl het voor mannen niet lijkt uit te maken of ze wel of niet hebben deelgenomen aan het verkiezingsfestival. Weliswaar lijkt het alsof mannen en studenten met een relatief hoge SES na deelname aan het verkiezingsfestival wel degelijk andere scores hebben bij respectievelijk politiek cynisme en belang van de democratie, maar deze verschillen zijn niet statistisch significant.

Figuur 3.3.4.1: Politiek cynisme bij een relatief hoge SES en een relatief lage SES

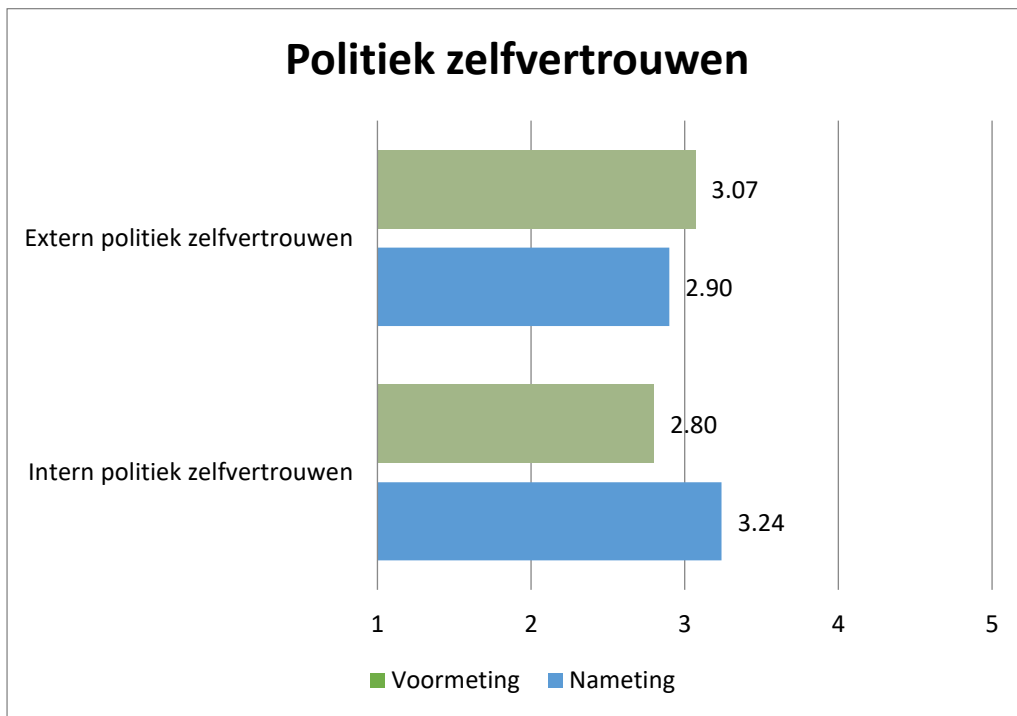

Figuur 3.3.4.2: Belang van democratie onder mannen en vrouwen

3.3.5) Politiek zelfvertrouwen

Uit eerder onderzoek blijkt dat lager opgeleiden minder politiek zelfvertrouwen hebben dan hoger opgeleiden (Van der Meer et al. 2017). Door studenten in contact te laten treden met politici, met elkaar in gesprek te laten gaan over politieke onderwerpen, en door ze de noodzakelijke kennis bij te brengen om deze gesprekken te kunnen voeren is de hoop dat studenten meer politiek

zelfvertrouwen krijgen. In figuur 3.3.5.1 is te zien dat het festival, ondanks de visuele indruk van een kleine daling, geen statistisch significant effect heeft gehad op extern politiek zelfvertrouwen. Bij intern politiek zelfvertrouwen vinden we wel dat deelname aan het festival een positief effect heeft gehad. We kunnen dus stellen dat studenten wel meer dan voorafgaand aan het festival het idee hebben dat ze over de benodigde vaardigheden beschikken om hun politieke ideeën en zorgen te uiten, maar dat ze niet meer dan voorheen het idee hebben dat het uiten van hun zorgen leidt tot daadwerkelijke beleidsveranderingen.

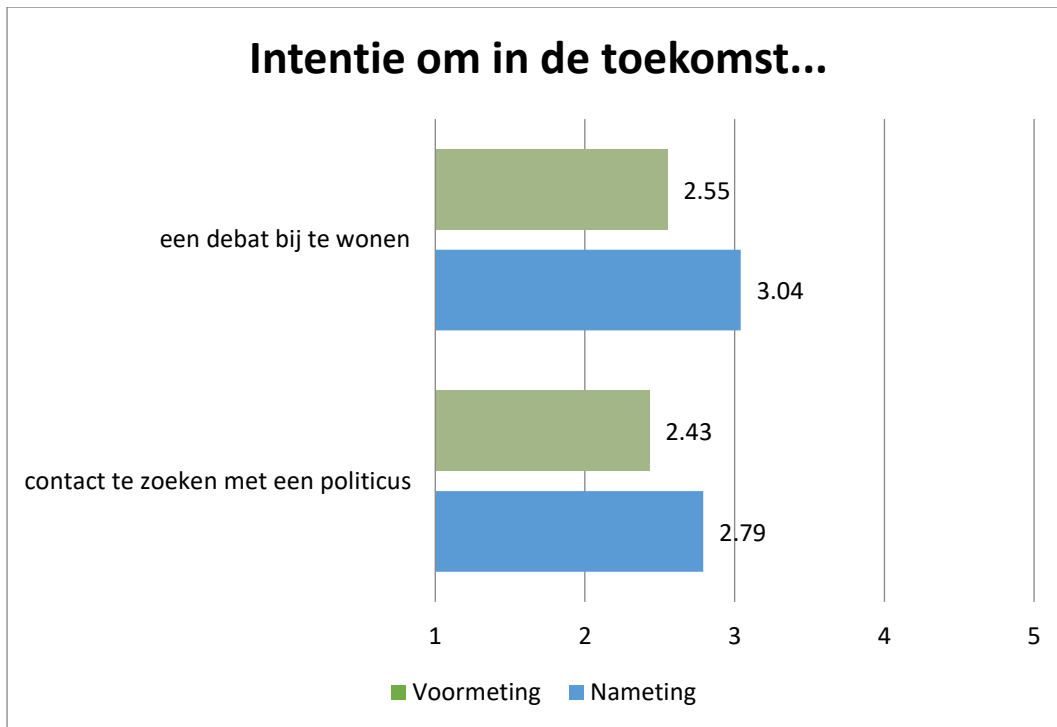

Figuur 3.3.5.1: Intern en extern politiek zelfvertrouwen

3.3.6) Actief burgerschap

Het primaire doel van het verkiezingsfestival is om mbo-studenten te motiveren om te gaan stemmen. Hoewel het festival geen invloed heeft gehad op de opkomst bij de stembus, zijn er ook andere vormen van politieke participatie die bijdragen aan een goed functionerende democratie en samenleving: bijvoorbeeld contact zoeken met een politicus en een debat bijwonen. Het gaat hier dus om de *intentie* tot politieke participatie in de toekomst. We weten echter uit de psychologie dat (publiekelijke) intentieverklaringen vaak resulteren in gedrag dat consistent is met die eerdere intentie (Stone, Aronson, Crain, Winslow & Fried, 1994; Stone & Fernandez, 2008).

Zoals in figuur 3.3.6.1 is te zien, geven relatief meer studenten na afloop van het verkiezingsfestival aan dat ze in de toekomst een debat bij willen wonen. Hoewel er een verbetering lijkt op de treden bij de intentie contact te zoeken met een politicus, vinden we geen statistisch significante verschillen.

Figuur 3.3.6.1: Intentie om in de toekomst een debat bij te wonen en contact te zoeken met een politicus

3.3.7) Samenvatting resultaten

Hoewel het verkiezingsfestival geen directe invloed heeft gehad op de verkiezingsopkomst onder de mbo-studenten, zijn diverse politieke houdingen van de studenten na afloop van het verkiezingsfestival wel degelijk verbeterd. De interesse van studenten in maatschappelijke problemen, Nederlandse en Europese politiek is ten positieve verbeterd na het verkiezingsfestival. Ook zien we een positieve invloed van het festival op de kennis over de Europese verkiezingen en de intentie om een debat bij te wonen. Tevens heeft het festival een positieve invloed op het gevoel dat studenten hebben om actief deel te kunnen nemen aan de politiek (intern politiek zelfvertrouwen). We vinden geen effect op vertrouwen in de EU, vertrouwen in politici, politiek cynisme (wel effect bij studenten met een relatief lage SES), belang dat aan de democratie wordt toegekend (wel effect bij vrouwelijke studenten), intentie om contact te zoeken met een politicus, en extern politiek zelfvertrouwen. In relatie tot de beperkte tijdsbesteding (een schooldag) is dit een goede uitkomst.

Deelvraag 3: Wat vinden de mbo-studenten van de festivals voor de Europese verkiezingen van 2019?

3.3.8) Mening van de mbo-studenten over het festival

We willen natuurlijk ook weten hoe de studenten zelf het festival ervaren hebben. Gemiddeld geven de studenten het verkiezingsfestival een 6,7. Aangezien ProDemos en de NJR een ander programma hebben aangeboden, is het interessant om de beoordeling per organisator uit te splitsen. De verkiezingsfestivals van de NJR worden door studenten beoordeeld met een 8,1 terwijl de verkiezingsfestivals van ProDemos worden beoordeeld met een 6,3. Het verschil in beoordeling vanuit de studenten is interessant en wellicht verklaarbaar vanuit het feit dat de NJR, in vergelijking met ProDemos, een programma heeft aangeboden dat meer gericht was op entertainment dan op

inhoud. Hierdoor leek het verkiezingsfestival van de NJR meer op een ‘echt’ festival in de letterlijke zin van het woord, en het verkiezingsfestival van ProDemos op een speciale activiteit in het kader van burgerschapsonderwijs⁹.

“Ik vond het interessant, om van 2 partijen van dichtbij te horen wat hun meningsve[r]schil is...”

- Student ROC Mondriaan

Om te weten wat de studenten zelf van het festival vonden hebben we de studenten gevraagd naar hun feedback^{10 en 11}. De onderstaande positieve en negatieve aspecten van het festival (volgens de studenten) zijn niet het resultaat van statistische analyse, maar komen voort uit een simpele kwalitatieve bestudering van de tekst. De positieve of neutrale feedback vanuit studenten is onder te verdelen in de volgende punten:

1. Direct menselijk contact tussen politici en studenten wordt erg gewaardeerd.
2. Het festival zorgt ervoor dat het voor studenten duidelijk wordt waar partijen voor staan en op welke partij ze wellicht willen gaan stemmen.
3. Studenten die nog niet stemgerechtigd zijn zien vaak het nut niet in van een verkiezingsfestival als ze nog niet mogen stemmen.
4. Feedback vanuit studenten is veelal in de vorm van: “leuk”, “interessant”, en/of “leerzaam”.

“ ... ik zie sommige dingen nu ook anders”

- Student Zadkine

Er kwamen ook een aantal punten voor verbetering naar voren vanuit de studenten. Verbeterpunten gingen op één school onder andere over de observatie dat de antwoorden van de politici tijdens de Q&A slechts marginaal gerelateerd waren aan de oorspronkelijke vraag van de studenten. Uiteraard waren er ook studenten die het verkiezingsfestival niet leuk of interessant vonden. Wat daar precies de oorzaak van was (afgezien van hierboven genoemde verbeterpunten) is niet direct uit de feedback te achterhalen. Sommige studenten vonden het festival wel te lang duren of wilden eigenlijk het normale lesrooster volgen.

⁹ Er is in dit rapport vanwege statistische overwegingen geen onderscheid gemaakt tussen data van de NJR en data van ProDemos m.b.t. de meetbare effectiviteit van de verschillende programma's. In toekomstig onderzoek kan dit onderscheid wellicht wel gemaakt worden, waarna ook onderbouwd kan worden welke educatieve werkvormen effectiever zijn om mbo-studenten naar de stembus te krijgen. In dit rapport krijgt deze laatste vraag dus geen speciale aandacht en is de interpretatie van deze rapportcijfers voor de verschillende verkiezingsfestival programma's aan de lezer.

¹⁰ Zie appendix voor alle feedback.

¹¹ Op de mbo-school in Den Haag heeft in de week voorafgaand aan het festival een activiteit plaatsgevonden die los stond van het verkiezingsfestival van ProDemos. De feedback op deze specifieke activiteit is, wanneer herkenbaar, als zodanig buiten beschouwing gelaten.

“Politici zaten tussen mensen”

- **Student ROC Mondriaan**

3.5) Extra: Wat vonden de begeleiders en de mbo-scholen van de verkiezingsfestivals?

In de weken na de verkiezingsfestivals zijn ook de ProDemosbegeleiders en de deelnemende scholen benaderd met de vraag om hun gedachten op papier te zetten omtrent het verloop van het festival. Hieronder volgt een korte samenvatting van de evaluatie door begeleiders en deelnemende scholen. Dit commentaar is vooral direct van toepassing op de festivals van ProDemos, aangezien alleen daar evaluatieformulieren zijn verzameld onder begeleiders en scholen.

Aan het festival op de verkiezingsdag zelf gaat een hoop voorbereiding vooraf. Naast organisatorische voorbereiding door de NJR en ProDemos wordt van deelnemende scholen gevraagd om een maximum van 15 voorbereidende gastlessen af te nemen. Deze gastlessen worden in eerste instantie uitgevoerd door begeleiders van ProDemos. Er is echter ook een ToolBox First Time Voters beschikbaar voor docenten die zelf een les willen geven over de Europese verkiezingen. Het idee is dat de gastlessen een goede voorbereiding vormen voor studenten om ze te informeren over de Europese verkiezingen. De verwachting is uiteraard dat naarmate er meer gastlessen zijn afgenomen de algehele effectiviteit stijgt¹². Dit is indirect ook de verwachting van enkele begeleiders die opmerken dat de vraaggesprekken tussen politici en studenten beter en enthousiaster verlopen wanneer de docent vooraf samen met de studenten relevante vragen bedenkt. Dit algemene punt over een betere voorbereiding op het festival is ook terug te vinden in de evaluatie. Begeleiders en scholen geven suggesties zoals: aankondigen line-up festival d.m.v. posters, StickerStemWijzer al van tevoren plaatsen en na afloop van de gastlessen klassikaal invullen, en meer klassen facultatief inroosteren om het algemene bereik te vergroten.

Een belangrijk doel van het verkiezingsfestival is dat studenten de informatie niet alleen maar passief tot zich nemen. Interactie met elkaar en met derden zoals politici, aan de hand van eigen opvattingen, vormt de kern van de StickerStemWijzer en het vraaggesprek. Tijdens het festival zelf valt het de begeleiders en de scholen op dat er door de StickerStemWijzer spontaan gesprekken ontstaan. Het lijkt erop dat studenten ongedwongen van de gelegenheid gebruik maken om met elkaar in gesprek te gaan en deze activiteit minder ervaren als een verplicht onderdeel vanuit de docent of school. Bovendien vormt de visuele en fysieke aanwezigheid van de StickerStemWijzer volgens een begeleider een goede herinnering dat er die dag gestemd kan worden. Ook het vraaggesprek met politici vormt een mogelijkheid tot interactie. Wanneer er te weinig politici beschikbaar zijn of als politici op het laatste moment afzeggen, wordt dat dan ook vanuit begeleiders en scholen als een gemis ervaren.

¹² De assumptie van een onafhankelijk of interactief effect van de gastlessen is niet getest wegens gebrek aan data. In toekomstige evaluaties is deze differentiatie wellicht wel te maken. Dit onderscheid in effect is interessant aangezien uit de praktijk blijkt dat er veel variatie zit in het aantal afgenomen gastlessen.

Dit jaar waren er ook politieke jongerenorganisaties op de festivals aanwezig. Op alle locaties is geprobeerd politieke jongerenorganisaties te enthousiasmeren om vrijwilligers beschikbaar te stellen voor de informatiemarkt. Alleen op de locatie in Den Haag waren er uiteindelijk voldoende partijen om samen met het Europa Direct Informatiecentrum een informatiemarkt op te zetten. De afwezigheid van een dergelijke informatiemarkt op de andere locaties werd door sommige scholen en begeleiders ervaren als een gemiste kans. Daar staat tegenover dat, op de locatie waar de informatiemarkt wel werd ingezet, meerdere begeleiders aangaven dat de informatiemarkt in haar huidige vorm onvoldoende werkt. Het aantal bereikte studenten blijkt beperkt, ook al werden de studenten actief benaderd.

Hoofdstuk 4: Limitaties, aanbevelingen en conclusies

Limitaties

Er zijn een aantal overwegingen die genoemd moeten worden bij dit onderzoek. Allereerst was er door een last-minute afmelding van een mbo-school geen echte voor- en nameting mogelijk. Hierdoor was het voor ons niet mogelijk om dezelfde groep studenten voor en na het festival de vragenlijst voor te leggen. Om toch de effectiviteit van het festival te kunnen onderzoeken, hebben we daarom twee verschillende groepen onderzocht waarbij een groep alleen de voormeting en de andere groep alleen de nameting had gedaan. Deze twee groepen leken wat betreft de belangrijkste factoren op elkaar en door bepaalde factoren zwaarder of minder zwaar te laten wegen (door middel van statistische analyse) was het mogelijk om deze twee groepen als 1 vergelijkbare groep te beschouwen¹³. Dit maakte het mogelijk om naar de effectiviteit van het festival te kijken.

Ten tweede was er ook een behoorlijke non-respons aan het begin van het onderzoek en uitval tussen de voor- en nameting. Mogelijk heeft dit effect gehad op de veralgemeenbaarheid van het onderzoek. De resultaten zijn door deze non-respons – en hierdoor mogelijke selectiviteit van de scholen – niet goed te generaliseren naar alle mbo-studenten in Nederland. Zoals ook in dit hoofdstuk is aangegeven, zijn de resultaten in hoofdstuk 2 daarom enkel gericht op de mbo-studenten uit dit onderzoek. Daarbij passen de resultaten wel in het algemene beeld dat geschetst wordt over de politieke houdingen en politieke kennis van jongeren op het mbo.

Als laatste is het festival als een ‘black-box’ onderzocht. We hebben voor het kwantitatieve gedeelte niet gekeken naar de programma’s op het festivals, de verschillen tussen de festivals (bijv. de aanwezigheid van een stembus of niet) en verschillen tussen ProDemos en NJR. Dit maakt aanbevelingen voor specifieke onderdelen lastiger en kan moeilijk worden gesteld dat – en op wat voor manier – de verkiezingsfestivals effectief zijn. Toch laat het onderzoek zien dat de deelname aan een verkiezingsfestival – ongeacht de inhoud – een bijdrage kan leveren aan een positievere houding van jongeren ten aanzien van de politiek.

Conclusie en aanbevelingen

We lieten in hoofdstuk 2 zien dat de houding van de mbo-studenten in dit onderzoek ten aanzien van de politiek en de kennis over de politiek van de mbo-studenten inderdaad verbetering behoeft.

¹³ Zie appendix voor een gedetailleerdere beschrijving van de statistische analyses van het onderzoek.

In hoofdstuk 3 lieten we onder andere zien dat de festivals geen effect hebben op de opkomst naar de stembus en zijn de studenten over het algemeen gematigd positief over de festivals. Voor deze punten zijn daarom, aan de hand van de resultaten en de feedback van studenten, begeleiders en mbo-scholen, enkele verbeterpunten en aanbevelingen opgesteld.

- 1.) Organiseer het festival op de dag voor de verkiezingen. Hoewel we in dit onderzoek geen direct effect op het stemgedrag van de studenten waarnemen, vinden we wel degelijk positieve effecten van het festival op diverse politieke houdingen. Zoals eerder beargumenteerd weten we uit ander onderzoek dat deze houdingen een positieve samenhang vertonen met opkomst bij de stembus. De resultaten laten zien dat jongeren weten hoe stemmen werkt, maar uit gesprekken tussen begeleiders en studenten blijkt dat sommige studenten op de dag van de verkiezingen wel wilden stemmen, maar dat ze hun stempas niet mee hadden. De interesse van de studenten, het gevoel iets bij te kunnen dragen aan de politiek is dus wel vergroot, maar praktisch gezien lukte het ze niet om werkelijk te gaan stemmen. Dit terwijl er op een aantal scholen wel een stembus aanwezig was. Daarom stellen we voor om de verkiezingsfestivals een dag voorafgaand aan de verkiezingen te organiseren i.p.v. op de dag zelf¹⁴. Op deze manier kunnen de festivals bijdragen aan politieke kennis, interesse en politiek zelfvertrouwen en gaan de studenten een dag later hopelijk gewoon naar de stembus.
- 2.) Blijf inzetten op direct contact tussen politici en studenten. Zowel studenten als docenten geven aan dat ze veel waarde hechten aan het directe contact tussen politici en de studenten. Omdat studenten (en docenten) deze ervaring zo goed beoordelen, is het noodzakelijk om dit element van de festivals te behouden. Ook zou op deze relatie tussen politici en studenten in vervolgonderzoek meer focus kunnen komen te liggen.
- 3.) Denk na over de inzet van *infotainment*. Het festival georganiseerd door de NJR wordt door studenten beter beoordeeld dan het festival van ProDemos. Dit kan een gevolg zijn van het feit dat de NJR meer inzet op *infotainment* dan ProDemos. Hoewel de doelen van beide organisaties enigszins verschillend zijn, zouden zowel de NJR als ProDemos wat betreft de invulling van de festivalprogramma's van elkaar kunnen leren. De balans tussen *infotainment* en een leerzame ervaring kan daarin worden aangebracht. Ook hier geldt dat in vervolgonderzoek dieper kan worden ingezoomd op de effectiviteit en beoordeling van de verschillende educatievormen.

Deze aanbevelingen zouden kunnen bijdragen aan de effectiviteit op de opkomst en beoordeling van de festivals van de studenten. Toch hebben de festivals zeker effect. In hoofdstuk 3 lieten we zien dat politieke kennis, interesse in Nederlandse en Europese politiek, interesse in maatschappelijke problemen, intern politiek zelfvertrouwen, en de intentie om een debat bij te wonen, allemaal verbeteren als gevolg van deelname aan de festivals. Voor een deel van de studenten – vrouwen en studenten met een relatief lage SES – verbeteren respectievelijk ook politiek cynisme en het belang dat studenten eraan hechten om in een democratie te wonen. Hoewel de festivals dus niet direct

¹⁴ Bij de festivals georganiseerd door de NJR was dit al het geval.

hebben bijgedragen aan de opkomst, zijn verkiezingsfestivals voor de Europese verkiezingen van 2019 zijn wat ons betreft voor een groot deel zeker effectief geweest.

Dankwoord

We willen graag namens ProDemos en de NJR alle mbo-scholen bedanken voor hun deelname aan dit onderzoek. Het afnemen van vragenlijsten neemt kostbare lestijd in beslag. Dit rapport is het resultaat. We hopen dat jullie met plezier hebben meegewerkt!

Referenties

- Abendschön, S., & Tausendpfund, M. (2017). Political Knowledge of Children and the Role of Sociostructural Factors. *American Behavioral Scientist*, 61(2), 204–221.
<https://doi.org/10.1177/0002764216689122>
- Brady, H. E., Verba, S., & Schlozman, K. L. (1995). Beyond SES: A resource model of political participation. *American Political Science Review*, 89(2), 271-294.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2017). *Het profiel van het electoraat in 2012*.
<https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2017/08/het-profiel-van-het-electoraat-in-2012>
(bezoekt op 28 augustus 2019).
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2019). *Statline - Vertrouwen in mensen, recht en politiek; Europese vergelijking*.
<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/80518ned/table?fromstatweb> (bezoekt op 23 augustus 2019).
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2019). *Statline - Vertrouwen in mensen en in organisaties; persoonskenmerken*.
<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82378NED/table?ts=1566562103807>
(bezoekt op 23 augustus 2019).
- Coppock, A., & Green, D. P. (2015). Is voting habit forming? New evidence from experiments and regression discontinuities. *American Journal of Political Science*, 60(4), 1044-1062.
- Coffé, H., & Bolzendahl, C. (2010). Same game, different rules? Gender differences in political participation. *Sex Roles*, 62, 318–333.
- Delli Carpini, M. X., & Keeter, S. (1996). What Americans know about politics and why it matters. New Haven: Yale University Press.
- Denny, K., & Doyle, O. (2008). Political interest, cognitive ability, and personality: Determinants of voter turnout in Britain. *British Journal of Political Science*, 38(2), 291-310.
- Van Enk, B., & Schmeets, H. (2019). Vertrouwen en stemgedrag. https://www.cbs.nl/-/media/_pdf/2019/20/vertrouwen-en-stemgedrag.pdf (bezoekt op 28 augustus 2019).
- Galston, W. (2001). Political knowledge, political engagement, and civic education. *Annual Review of Political Science*, 4, 217–234.
- Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., Jorgensen, T., & Ten Dam, G. (2015). Citizenship development of adolescents during the lower grades of secondary education. *Journal of Adolescence*, 45, 89-97.
- Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., & Ten Dam, G. (2013). Review of the effects of citizenship education. *Educational Research Review*, 9, 158-173.

- Grönlund, K. & Setälä, M. (2007). Political trust, satisfaction and voter turnout. *Comparative European Politics*, 5, 400-422.
- Van Heck, S. (2019). EP 19: *Verkiezingsonderzoek Ipsos in opdracht van de NOS*. Ipsos.
- Hooghe, M. & Stolle, D. (2004). Good girls go to the polling booth, bad boys go everywhere. *Women & Politics*, 26(3-4), 1-23.
- Jennings, M. K., Stoker, L., & Bowers, J. (2009). Politics across generations: Family transmission reexamined. *The Journal of Politics*, 71(3), 782-799.
- Keating, A., Kerr, D., Benton, T., Mundy, E., & Lopes, J. (2010). *Citizenship education in England 2001-2010. Young people's practices and prospects for the future: the eighth and final report from the Citizenship Education Longitudinal Study (CELS)*. Research Report. UK Government: Department for Education.
- Kiesraad. (2019). Officiële uitslag verkiezing Nederlandse leden Europees Parlement 2019. <https://www.kiesraad.nl/actueel/nieuws/2019/06/04/officiële-uitslag-europees-parlementsverkiezing-2019> (bezocht op 22 augustus 2019).
- Kranendonk, M., Mulder, L., Thijs, P., Wanders, F., Ten Dam, G. Van der Meer, T., & Van de Werfhorst, H. (2019). *Literatuurstudie: De ontwikkeling van democratische kernwaarden*. ADKS: Universiteit van Amsterdam.
- Krouwel, A. P. M., van Lindert, J., Kutiyski, Y., & Pupovac, D. (2018). *Typen niet-stemmers: Onderzoek naar verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om sommige verkiezingen wel en andere niet te gaan stemmen*. (Kennisbank Openbaar Bestuur). Ministerie van BZK.
- Van der Meer, Tom, Henk van der Kolk, & Roderik Rekker. (2016). *Democratie dichterbij: Lokaal Kiezersonderzoek 2016*. Den Haag: Ministerie BZK.
- Van de Meer, T, Van der Kolk, & Dekker, P. (2017). *Aanhoudend wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek 2017*. Stichting Kiezersonderzoek Nederland.
- Munniksma, A, Dijkstra, A. B., Van der Veen, I., Ledoux, G. H., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. T. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Opdycke, K., Segura, P., & Vasquez, A. M. (2013). The effects of political cynicism, Political Information Efficacy and Media Consumption on Intended Voter. *Participation Colloquy*, 9, 75-97.

- Reichert F. (2016). How internal political efficacy translates political knowledge into political participation: evidence from Germany. *Europe's Journal Of Psychology, 12*(2), 221–241.
- Rubenson, D., Blais, A., Fournier, P., Gidengil, E., & Nevitte, N. (2004). Accounting for the age gap in turnout. *Acta Politica, 39*, 407-421.
- Schmeets, H. (2017). *Politieke Betrokkenheid in Nederland*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Shani, D. (2009). *On the origins of political interest*. Princeton: Princeton University.
- Sohl, S. (2014). *Youths' political efficacy: sources, effects and potentials for political equality*. Örebro, Sweden: Örebro University. Accessible at: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:716625/FULLTEXT02.pdf>. (04 December 2016).
- Stone, J., Aronson, E., Crain, A. L., Winslow, M. P., & Fried, C. B. (1994). Inducing hypocrisy as a means of encouraging young adults to use condoms. *Personality and Social Psychology Bulletin, 20*, 116-128.
- Stone, J. & N. C. Fernandez, C. (2008). To practice what we preach: The use of hypocrisy and cognitive dissonance to motivate behavior change. *Social and Personality Psychology Compass, 2*, 1024-1051.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wanders, F. H. K., Van der Veen, I. Dijkstra, A. B., & Maslowski, R., & Van der Veen, I. (2019). The effect of teacher-student and student-student relationships on the societal involvement in Dutch primary and secondary schools. *Theory and Research in Social Education*.
- Witschge, J., Rözer, J., & Van de Werfhorst, H.G. (2019). Type of education and civic and political attitudes. *British Educational Research Journal*.
- Zmerli, S. & Van der Meer, T. (2016). *Handbook of Political Trust*. London: Edward Elgar Publishing.

Appendix

Onderzoeksopzet

Onderzoeksdesign

De oorspronkelijke onderzoeksopzet betreft een *Solomon Four Group Design*. In het *Solomon Four Group Design* zijn er vier onderzoeksgroepen (zie tabel 1). De eerste groep betreft drie¹⁵ willekeurig toegewezen mbo-scholen met een verkiezingsfestival, waarbij onder de studenten zowel in de weken voorafgaand aan het festival als in de weken daarop een vragenlijst is afgenomen. In de tweede groep zitten zeven mbo-scholen zonder verkiezingsfestival, waarbij onder de studenten zowel in de weken voorafgaand aan de Europese verkiezingen als in de weken daarop een vragenlijst is afgenomen. In groep 3 en groep 4 wordt door de studenten alleen een vragenlijst ingevuld na afloop van de Europese verkiezingen van 23 mei. In groep 3 zitten 3 scholen met verkiezingsfestival en in groep 4 zitten 4 scholen zonder verkiezingsfestival. Het voordeel van een *Solomon Four Group Design* is dat met de toevoeging van groep 3 en groep 4 voor het test-effect gecorrigeerd kan worden. Het komt er dus op neer dat het afnemen van de eerste vragenlijst een zelfstandige invloed kan hebben op de resultaten van de tweede vragenlijst. De mogelijkheid om met statistische technieken te kunnen corrigeren voor deze (hypothetische) effecten verhoogt uiteindelijk de interne en externe validiteit van het onderzoek. We kunnen zo na afloop met een grotere mate van waarschijnlijkheid stellen of toekomstige verkiezingsfestivals ook het gewenste effect zullen hebben. De oorspronkelijke onderzoeksopzet is op een later moment echter vervangen door een *three-group design*. Hieronder zal onder het kopje “databeperkingen en consequenties” beargumenteerd worden waarom deze keuze is gemaakt.

Tabel 1: *Solomon Four Group Design*.

Groep	Pre-test	Stimulus	Post-test
Groep 1	Vragenlijst	Verkiezingsfestival	Vragenlijst
Groep 2	Vragenlijst	-	Vragenlijst
Groep 3	-	Verkiezingsfestival	Vragenlijst
Groep 4	-	-	Vragenlijst

Selectieprocedure

De deelnemende mbo-scholen met een verkiezingsfestival stonden van tevoren vast. Er is in die zin dus geen sprake van een puur experimentele onderzoeksopzet met willekeurige groepstoewijzing. Mbo-scholen in groep 2 en in groep 4 zijn met behulp van contactgegevens uit het reserveringssysteem voor activiteiten van ProDemos eerst per mail en later telefonisch benaderd met het verzoek om mee te doen aan het onderzoek. Op deze manier kon worden vastgesteld dat de

¹⁵ Omdat ProDemos en de NJR een ander festivalprogramma hebben en de stimulus dus enigszins verschillend is, zijn de scholen gelijk verdeeld over groep 1 en groep 3 op basis van organisator. In de praktijk betekent dit dus dat er in groep 1 twee ProDemos-festivalscholen geplaatst zijn en één NJR-festivalschool. Voor groep 3 geldt exact hetzelfde.

experimentele en de controlegroepen zoveel mogelijk op elkaar lijken, aangezien ze beide afnemers waren van educatieve producten van ProDemos.

Afname vragenlijsten

Docenten hadden de keuze om de vragenlijst op papier of digitaal af te nemen. Tevens hadden zij de keuze om zelfstandig de vragenlijst af te nemen of dit door ProDemos in de klas te laten doen. In het geval dat de docent ervoor koos om de vragenlijst zelfstandig af te nemen, is er een instructie geleverd waarin de afnameprocedure werd uitgelegd. In eerste instantie is geprobeerd om de vragenlijsten op de hele school af te nemen. In de praktijk bleek dit vaak moeilijk te organiseren en daarom is de vragenlijst op sommige scholen in één klas en op andere scholen in meerdere klassen afgenomen. De periode waarin de eerste vragenlijst is afgenomen betreft drie weken voorafgaand aan de week van het verkiezingsfestival en de tweede vragenlijst is in de vier weken erna afgenomen.

Bereik, uitval en kenmerken

623 studenten hebben de vragenlijst ingevuld. Deelnemende mbo-scholen waren verspreid over het hele land. De scholen die samen met ProDemos of de NJR een verkiezingsfestival organiseerden, bevinden zich in Groningen, Maastricht, Alkmaar, Den Haag, Rotterdam, en Amersfoort. Scholen zonder verkiezingsfestival zijn gevestigd in Utrecht, Houten, Hoofddorp, Breda, Almere, Venlo, Amsterdam en Zwolle. In totaal zijn 30 scholen benaderd om mee te doen in de controlegroep. De uitval is dus substantieel. Ook heeft 1 festivalschool helemaal niet meegewerkt aan afname van de vragenlijsten en is het niet gelukt om een volledige nameting te realiseren in groep 1 (zie databeperkingen en consequenties hieronder).

In dit onderzoek zijn vrouwen (66,2%) oververtegenwoordigd ten opzichte van mannen (33,8%). Ongeveer 95% van de studenten bevindt zich in de leeftijdscategorie van 16 tot en met 21 jaar. Daarnaast hebben 41,2% van de respondenten een migratieachtergrond tegenover 58,8% zonder migratieachtergrond. Tot slot classificeert 54,4% zich als ongelovig ten opzichte van 45,6% die zichzelf beschouwt als gelovig. Wat opvalt is dat de achtergrondkenmerken van onze respondenten niet geheel overeenkomen met de algehele populatie van studenten op het mbo. Tevens blijkt bij nadere bestudering van de achtergrondkenmerken tussen de vier groepen onderling dat de verdeling van achtergrondkenmerken soms ook scheef is. Wat voor consequenties deze complexiteiten hebben en op wat voor manier daarvoor is gecorrigeerd, zal hieronder besproken worden.

Databeperkingen en consequenties

In het standaard *Solomon Four Group Design* zou er voor groep 1 een voor- en nameting moeten plaatsvinden. Omdat een school op het laatste moment de dataverzameling afzegde, was er in deze groep niet genoeg data beschikbaar voor een voor- en nameting. In plaats daarvan vergelijken we in dit onderzoeksgroep 1 als voormeting direct met groep 3 als nameting. In tabel 2 is de uiteindelijke onderzoeksopzet grafisch weergegeven. Dit maakt het niet meer mogelijk om het pre-test-effect en het effect van de afname van de vragenlijst op de beleving van het verkiezingsfestival te analyseren. Om te onderzoeken of groep 1 en groep 3 met elkaar vergeleken kunnen worden is het noodzakelijk dat we vaststellen dat het om soortgelijke groepen gaat. Kijkende naar de achtergrondkenmerken is dat niet het geval. Als we groep 3 vergelijken met groep 1 op achtergrondkenmerken, vinden we

statistisch significante ($p < .05$) verschillen in vijf van de tien variabelen: gender, leeftijd, mbo-niveau, gezinssamenstelling, en migratieachtergrond. De achterliggende gedachte is dat deze achtergrondkenmerken invloed hebben op de afhankelijke variabelen die wij als effect onderzoeken. Als we echter binnen groep 3 het onderscheid maken tussen studenten die aan- en afwezig waren tijdens het verkiezingsfestival zien we dat er geen statistisch significant ($p < .05$) verschil is tussen groep 1 en afwezigen in groep 3 op basis van alle afhankelijke variabelen. De studenten die (nog) geen verkiezingsfestival hebben meegemaakt, lijken dus qua beginsituatie sterk op elkaar. Hierbij wordt verondersteld dat de aanwezigheid van een student op het festival toevallig is. Afwezigheid door stageverplichtingen of ziekte heeft theoretisch gezien waarschijnlijk geen samenhang met onze afhankelijke variabelen en kan daarom beschouwd worden als toevalsfactor. Afwezigheid door spijbelen is wellicht wel problematisch, aangezien we verwachten dat studenten die spijbelen sowieso lager scores op onze operationalisering van effectiviteit. Echter, aangezien de beginsituatie wat betreft de gemiddelde scores voor de afhankelijke variabelen gelijk zijn, concluderen we dat dit theoretische bezwaar waarschijnlijk slechts beperkte invloed heeft gehad.

Tabel 2: *Aangepast onderzoeksdesign.*

Groep	Pre-test	Stimulus	Post-test
Groep 1	Vragenlijst	Verkiezingsfestival	-
Groep 2	Vragenlijst	-	Vragenlijst
Groep 3	-	Verkiezingsfestival	Vragenlijst

De volgende stap is om vast te stellen of de selectie van scholen in groep 2 en groep 4 op een willekeurige manier heeft plaatsgevonden. Een vergelijking van groep 1 met groep 2 op achtergrondkenmerken laat zien dat ook deze twee groepen onderling verschillend zijn. Op de kenmerken leeftijd, de taal die thuis gesproken wordt en migratieachtergrond vinden we statistisch significante ($p < .05$) verschillen. Wanneer we groep 1 en groep 2 met elkaar vergelijken op basis van de afhankelijke variabelen vinden we statistisch significante ($p < .05$) verschillen bij: lid willen worden van een politieke partij, contact zoeken met een politicus, en kennis van de Europese verkiezingen¹⁶. We vinden soortgelijke onverklaarbare resultaten bij een vergelijking tussen groep 1 en groep 4 op basis van achtergrondkenmerken¹⁷ en afhankelijke variabelen¹⁸. De selectie van scholen in groep 2 en in groep 4 heeft daarom waarschijnlijk niet op een willekeurige manier plaatsgevonden. Nou is het theoretisch mogelijk dat de verschillen tussen groep 1 en groep 4 het resultaat zijn van externe onvoorziene invloeden of interactie-effecten buiten de reikwijdte van dit onderzoek, maar aangezien de selectie van groep 4 op een soortgelijke methode heeft plaatsgevonden als groep 2, en ook groep 2 niet vergelijkbaar is met groep 1, is deze theoretische mogelijkheid onwaarschijnlijk. De claim dat de festivalscholen bij voorbaat al atypische scholen waren, behoort zeker tot de mogelijkheden. Om

¹⁶ Het verschil in kennis over de Europese verkiezingen is misschien te verklaren uit het feit dat in de weken voorafgaand aan het festival, wanneer tevens de vragenlijsten zijn afgenomen, ook gastlessen over de Europese verkiezingen van ProDemos hebben plaatsgevonden.

¹⁷ Statistisch significante ($p < .05$) verschillen bij gender, leeftijd, mbo-niveau, gezinssamenstelling, en geloof.

¹⁸ Statistisch significante ($p < .05$) verschillen bij interesse in de Nederlandse politiek, interesse in maatschappelijke problemen, belang van de democratie.

deze redenen zien wij af van het oorspronkelijke *Solomon Four Group Design*. Groep 4 zal voor het onderzoek naar de effectiviteit van de verkiezingsfestivals buiten beschouwing gelaten worden. We transformeren de onderzoeksopzet naar een *three-group design* waarbij we groep 1 direct vergelijken met groep 3 (zie tabel 2 hierboven) en voor het eventuele resultaat corrigeren we door middel van de *differences-in-differences* methode. We gebruiken deze methode omdat de assumptie van willekeurige toewijzing hierin geen vereiste is. Tegelijkertijd passen we *cell weighting* toe om te corrigeren voor het verschil in achtergrondkenmerken^{19 en 20}.

¹⁹ Groep 3 (aanwezig) is gewogen op basis van de frequentieverdeling van groep 1 t.a.v. gender en migratieachtergrond. Groep 3 (afwezig) is gewogen op basis van de frequentieverdeling van groep 3 aanwezig t.a.v. gender.

²⁰ Zoals hierboven besproken is er een verschil tussen groep 1 en groep 3 op basis van gender, leeftijd, gezinssamenstelling, en migratieachtergrond. Toch wegen we alleen voor gender en migratieachtergrond omdat dit wat ons betreft de meeste theoretisch relevante en vertekenende variabelen zijn. Dit doen we tevens omdat onze weegmethode (*cell weighting*) over het algemeen alleen wordt toegepast op een maximum van twee controlevariabelen.

Statistische verantwoording resultaten effectiviteit verkiezingsfestivals

Analyse groep 2

Allereerst analyseren we de controlegroep (groep 2) om te beslissen of we *difference-in-difference estimates* moeten gebruiken ter correctie bij de hierop volgende *independent t-tests* en ANCOVA's. Groep 2 betreft 32 studenten die zowel de vragenlijst voorafgaand aan de Europese verkiezingen als de vragenlijst na afloop hebben ingevuld. Aangezien alle afhankelijke variabelen een schaal van 1 - 5 hebben zijn er geen *outliers* waarvoor gecorrigeerd hoeft te worden. Het verschil in scores tussen de voormeting en de nameting is volgens de Shapiro-Wilk's test bij de meeste (13 van de 16) variabelen niet normaal verdeeld. Aangezien de *paired t-test* over het algemeen ook in datasets zonder assumptie van normaliteit als robuust wordt beschouwd, transformeren we de data niet. De *paired sample t-test* binnen deze groep levert geen statistisch significante ($p < .05$ tenzij anders aangegeven) resultaten op. Om deze reden is het niet noodzakelijk om d.m.v. *difference-in-difference estimates* onze resultaten bij de *independent t-tests* en ANCOVA's te corrigeren.

Analyse groep 3

Zoals eerder aangegeven zijn groep 1 en groep 3 onze primaire objecten van studie. Echter, om de vraag te beantwoorden of studenten die aan het verkiezingsfestival hebben deelgenomen diezelfde dag nog zijn gaan stemmen, moet er een vergelijking worden gemaakt binnen groep 3 tussen aanwezigen en afwezigen van het verkiezingsfestival. De hierboven genoemde opmerkingen wat betreft *outliers* en de mate van normaliteit van de data zijn ook op deze vergelijking van toepassing. De resultaten zijn afkomstig van een *independent sample t-test*. Wat blijkt is dat van de aanwezigen op het verkiezingsfestival ($M = 0.39$, $SD = 0.50$) er niet meer zijn gaan stemmen dan van de afwezigen ($M = 0.40$, $SD = 0.50$), aangezien het verschil niet statistisch significant is: $M_{diff} = -0.01$, 95% CI [-0.260, 0.247], $t(66) = -0.050$, $p = .961$. Op basis van deze informatie verwerpen we onze alternatieve hypothese dat deelname aan het verkiezingsfestival leidt tot een hogere opkomst bij de Europese verkiezingen van 23 mei 2019.

Analyse groep 1 en groep 3

De volgende stap is de vergelijking tussen studenten uit groep 1 en de studenten uit groep 3. In groep 1 zitten 62 studenten en in groep 3 zitten 107 studenten²¹. Aangezien alle afhankelijke variabelen een schaal van 1 - 5 hebben, zijn er geen *outliers* waarvoor gecorrigeerd hoeft te worden. Een visuele inspectie van de data laat zien dat de observaties binnen de groepen lijden aan een verschillende mate van *skewness* en *kurtosis*. Ook zijn sommige verdelingen te classificeren als bi- of multimodaal. Deze kwalificaties zijn echter grotendeels overeenkomstig tussen de groepen, zodat we toch kunnen vasthouden aan *parametric testing*. In eerste instantie voeren we een ANCOVA uit op de verschillende variabelen. Mocht tijdens deze analyse blijken dat de assumptie van gelijkheid van error-variantie niet haalbaar is, dan schakelen we over op een *independent t-test*. Deze schakeling is zichtbaar in tabel 3 wanneer t i.p.v. F wordt gerapporteerd. Zoals eerder aangegeven wegen we de data binnen deze analyses op basis van de controlevariabelen gender en migratieachtergrond. Afgezien van de eerdere argumentatie (zie voetnoot 19 en 20) doen we dit tevens om te voldoen aan de assumptie dat de controlevariabelen en het *treatment effect* onafhankelijk van elkaar zijn. Tot slot testen we bij de ANCOVA-analyses ook de assumptie van homogeniteit van regressie *slopes* (b). Mocht deze assumptie niet haalbaar zijn, dan zijn de

²¹ Die hebben aangegeven aan het verkiezingsfestival te hebben deelgenomen.

resultaten in de tabel tevens uitgesplitst naar de desbetreffende covariaat. In tabel 3 een samenvatting van de resultaten van de statistische tests.

Tabel 3: Resultaten ANCOVA's en independent sample t-tests tussen groep 1 en groep 3. * = significant bij $p < .05$

	Groep 1	Groep 3
Interesse in Nederlandse politiek	$M = 2.931, SE = .163$	$M = 3.448, SE = .127$
$F(1, 150) = 6.257, p = .013^*, \text{partial } \eta^2 = .040$		
Interesse in Europese politiek	$M = 2.832, SE = .147$	$M = 3.320, SE = .116$
$F(1, 150) = 6.750, p = .010^*, \text{partial } \eta^2 = .043$		
Interesse in maatschappelijke problemen	$M = 3.37, SD = 1.31$	$M = 3.76, SD = 1.13$
$M_{diff} = -0.39, 95\% \text{ CI } [-0.771, -0.014], t(167) = -2.049, p = .042^*, d = 0.324$		
Vertrouwen in de Europese Unie	$M = 3.208, SE = .131$	$M = 3.074, SE = .102$
$F(1, 145) = 0.648, p = .422, \text{partial } \eta^2 = .004$		
Vertrouwen in politici	$M = 2.838, SE = .108$	$M = 3.093, SE = .085$
$F(1, 146) = 3.431, p = .066, \text{partial } \eta^2 = .023$		
Belang van democratie	$M = 4.078, SE = .127$	$M = 4.262, SE = .099$
Full model: $F(1, 146) = 0.617, p = .433, \text{partial } \eta^2 = .004$		
Men only: $F(1, 45) = 0.398, p = .531, \text{partial } \eta^2 = .009$ $M = 4.276, SE = .231$ $M = 4.090, SE = .183$		
Woman only: $F(1, 101) = 9.120, p = .003^*, \text{partial } \eta^2 = .083$ $M = 3.869, SE = .144$ $M = 4.421, SE = .111$		
Contact zoeken met politicus	$M = 2.426, SE = .161$	$M = 2.794, SE = .129$
$F(1, 147) = 3.154, p = .078, \text{partial } \eta^2 = .021$		
Debat bijwonen	$M = 2.554, SE = .162$	$M = 3.041, SE = .128$
$F(1, 150) = 5.561, p = .020^*, \text{partial } \eta^2 = .036$		
Intern politiek zelfvertrouwen	$M = 2.80, SD = 1.20$	$M = 3.24, SD = 1.06$
$M_{diff} = -0.43, 95\% \text{ CI } [-0.786, -0.080], t(166) = -2.420, p = .017^*, d = 0.383$		
Extern politiek zelfvertrouwen	$M = 3.07, SD = 1.28$	$M = 2.90, SD = 1.01$
$M_{diff} = 0.17, 95\% \text{ CI } [-0.209, 0.547], t(102.746) = 0.888, p = .377, d = -0.152$		
Politiek cynisme	$M = 3.446, SE = .097$	$M = 3.270, SE = .076$
Full model: $F(1, 151) = 2.028, p = .156, \text{partial } \eta^2 = .013$		
Lower SES only: $F(1, 88) = 7.146, p = .009^*, \text{partial } \eta^2 = .075$ $M = 3.564, SE = .119$ $M = 3.155, SE = .096$		
Higher SES only: $F(1, 60) = 0.432, p = .514, \text{partial } \eta^2 = .007$ $M = 3.278, SE = .162$ $M = 3.412, SE = .122$		
Kennis van de Europese verkiezingen	$M = 2.773, SE = .150$	$M = 3.223, SE = .119$
$F(1, 152) = 5.520, p = .020^*, \text{partial } \eta^2 = .035$		

Samenvatting van de resultaten

Tabel 4 vat de gevonden effecten schematisch samen. Wat opvalt in deze tabel is dat interesse in Nederlandse politiek, interesse in Europese politiek, interesse in maatschappelijke problemen, intentie om een debat bij te wonen, politieke cynisme (alleen m.b.t een relatief lage SES), belang van

de democratie (alleen m.b.t. vrouwen), en intern politiek zelfvertrouwen allen positief verbeterd zijn in groep 3 t.o.v. groep 1. Dit betekent dat het verkiezingsfestival op deze indicatoren waarschijnlijk een positief effect heeft gehad. Alle andere indicatoren zijn niet statistisch significant. Onder de indicatoren die wel statistisch significant zijn is de *effect size* (afhankelijk van de statistische test), te classificeren als 'klein' in het geval van interesse in Nederlandse politiek, interesse in Europese politiek, interesse in maatschappelijke problemen, intentie om een debat bij te wonen, intern politiek zelfvertrouwen, en kennis van de Europese verkiezingen. De *effect size* is medium in het geval van de indicatoren 'belang van de democratie' en 'politiek cynisme'. We kunnen dus concluderen dat we voldoende statistisch bewijs hebben voor de hypothese dat de verkiezingsfestivals bevorderlijk zijn voor sommige indicatoren onder de noemer politieke betrokkenheid en actief burgerschap.

Tabel 4: *Overzicht gevonden effecten*²².

	Significant	Niet significant
Medium effect	Belang van de democratie (alleen m.b.t. vrouwen) Politiek cynisme (alleen m.b.t. een relatief lage SES)	
Klein effect	Interesse in Nederlandse politiek Interesse in Europese politiek Interesse in maatschappelijke problemen Intentie om een debat bij te wonen Intern politiek zelfvertrouwen Kennis van de Europese verkiezingen	Vertrouwen in politici Intentie om contact te zoeken met een politicus
Nihil effect		Vertrouwen in de Europese Unie Extern politiek zelfvertrouwen Opkomst stembus

²² *Effect size* is geïnterpreteerd volgens de gangbare standaarden. $d < 0.2$ = nihil, $d > 0.2$ = klein, $d > 0.5$ = medium, $d > 0.8$ = groot. Partial $\eta^2 < .01$ = nihil, partial $\eta^2 > .01$ = klein, partial $\eta^2 > .06$ = medium, partial $\eta^2 > .14$ = groot. Resultaten zijn significant bij $p = < .05$

Evaluatie onderzoeksprogramma ProDemos

Inleiding

In dit gedeelte van de appendix wordt gekeken naar hoe het onderzoek is verlopen en wat er in de toekomst beter kan.

Onderzoeksopzet

In de oriënterende fase is gekozen voor een *Solomon Four Group Design*. Het *Solomon Four Group Design* meet naast de verandering van de interventie in de experimentele groep t.o.v. de controlegroep ook het effect van de voormeting en het effect van de voormeting op de beleving van de interventie. Puur vanuit wetenschappelijk oogpunt is dit zeer interessant. Vooral omdat duidelijk wordt in hoeverre de verklaarde variantie (verschil tussen groep 1 en 2) een gevolg is van het onderzoek zelf en met name het test-effect als gevolg van het afnemen van de eerste vragenlijst, of dat dit verschil wordt veroorzaakt door andere variabelen die niet opgenomen zijn in het onderzoeksmodel. Voor een organisatie als ProDemos is deze differentiatie tussen verschillende effecten echter van ondergeschikt belang, aangezien zij primair geïnteresseerd is in het effect van haar educatieve programma's. Een ander punt bij de evaluatie van educatieve programma's was dat de toewijzing tot de experimentele groep of de controlegroep niet in zijn geheel op een willekeurige manier heeft plaatsgevonden, terwijl deze assumptie van willekeurige toewijzing wel een vereiste is bij de statistische analyse van het *Solomon Four Group Design*. Bij de lopende evaluatie van andere educatieve programma's van ProDemos wordt daar als gevolg van dit onderzoek al rekening mee gehouden door de onderzoeksopzet te versimpelen tot twee groepen en het gebruik van statistische analyses zoals *difference-in-difference* waarbij willekeurige toewijzing tot experimentele of controlegroep geen vereiste meer is.

Zoals eerder aangegeven zit er in de praktijk verschil tussen de afname van het aantal gastlessen voorafgaand aan het verkiezingsfestival. Deze gastlessen hebben mogelijk invloed op de effectiviteit. De verwachting is dat naarmate er meer gastlessen zijn afgenomen, de effectiviteit op verschillende indicatoren stijgt. Dit is dus een potentieel belangrijke interveniërende variabele waar in dit onderzoek geen rekening mee gehouden is. Een differentiatie tussen het effect van de gastlessen en het festival wordt zodoende mogelijk wanneer hiermee in een toekomstige onderzoeksopzet wel rekening mee wordt gehouden. Een andere belangrijke variabele is de specifieke invulling van het festivalprogramma. In dit onderzoek is bijvoorbeeld geen onderscheid gemaakt in effectiviteit tussen de festivals van ProDemos en de NJR ondanks het feit dat de organisatoren de inhoud van de festivals verschillend hebben vormgegeven. Om dieper in te gaan op het effect van verschillende onderdelen van het festivalprogramma is het een goed idee om bij toekomstige onderzoeken ook dit onderscheid te maken. Een dergelijke differentiatie kan zowel kwantitatief als kwalitatief van aard zijn. De beoordeling van de verschillende onderdelen van het festivalprogramma door middel van diepte-interviews met studenten na afloop van het festival behoort daarmee ook zeker tot de mogelijkheden.

Methode van afname

In wetenschappelijk onderzoek met als onderzoeksmethode het afnemen van vragenlijsten geldt de standaard dat deze vragenlijsten op papier en onder begeleiding van een onderzoeker worden afgenomen. Praktisch gericht onderzoek op bijvoorbeeld de evaluatie van educatieve programma's

van een organisatie als ProDemos probeert deze standaarden natuurlijk wel zoveel mogelijk te handhaven, maar in de praktijk is het voor dit soort organisaties vaak kostbaar en tijdrovend om zulk soort evaluaties uit te voeren. Daarom kunnen deze standaarden aangepast worden aan de omstandigheden. Dit betekent dat een vragenlijst ter evaluatie ook digitaal aangeboden kan worden en dat de begeleiding voor de afname van de vragenlijst ook gedaan kan worden door iemand die niet direct het onderzoek uitvoert zoals een docent. Tijdens de uitvoering van ons onderzoek hebben we gebruikgemaakt van alle vormen van afname van vragenlijsten. Aan elke methode van dataverzameling zitten uiteraard voor- en nadelen verbonden. In tabel 4 een overzicht van de praktische en theoretische gevolgen van alle vormen van dataverzameling met behulp van een vragenlijst.

Tabel 5: *Overzicht gevolgen van diverse methoden van dataverzameling*

	Afname door onderzoeker	Afname door docent
Afname op papier	<p>Meest zorgvuldige optie.</p> <p>Kostbaar in tijd en geld.</p>	<p>Goedkoper dan zelf de vragenlijst afnemen.</p> <p>Docent heeft inzage in persoonsgegevens studenten.</p> <p>Vervoer papieren vragenlijst naar ProDemos is of extreem kostbaar (via koerier) of er is kans op een datalek (via post).</p> <p>Docent kan afname-instructies verkeerd interpreteren. Dit is met name problematisch m.b.t. de AVG en het klassikaal afnemen van de vragenlijst.</p>
Afname digitaal	<p>Data is al ingevoerd (tijdbesparend).</p> <p>Weinig controle over werkzaamheden van studenten tijdens afname vragenlijst.</p> <p>AVG-weigering is definitief.</p>	<p>Data is al ingevoerd (tijdbesparend).</p> <p>Weinig controle over werkzaamheden van studenten tijdens afname vragenlijst.</p> <p>AVG-weigering is definitief.</p> <p>Docent kan afname-instructies verkeerd interpreteren. Dit is met name problematisch m.b.t. de AVG en het klassikaal afnemen van de vragenlijst.</p> <p>Goedkoper dan zelf de vragenlijst afnemen.</p>

Vragenlijst

Beste student,

Wij hebben je nodig en willen graag weten hoe jij over Nederland en de politiek denkt. De uitkomsten van deze vragenlijst zullen daarna echt worden gebruikt voor het verbeteren van de programma's van **ProDemos** en het is dus een belangrijke taak!

Het is geen test of examen en je krijgt geen cijfer. Het gaat om **jouw mening**, dus vul gewoon in wat het beste bij jou past.

Het duurt ongeveer 10-15 minuten om de vragenlijst in te vullen:

- Lees de vragen goed door
- Vul de vragen eerlijk en serieus in

In deze vragenlijst beantwoord je de meeste vragen door een rondje in te kleuren. Als je je vergist bij het inkleuren van een rondje, streep je de fout door of gum je hem uit en kleur je het goede rondje in.

Vul een rondje bij het goede antwoord als volgt in: ○ ● ○ ○ ○

Dit onderzoek bestaat uit twee rondes. Na het invullen van de vragenlijst van de tweede ronde anonimiseren wij de gegevens waardoor niet meer achterhaald kan worden welke antwoorden je hebt gegeven.

Voor dit onderzoek verwerken we persoonsgegevens van jou, bijvoorbeeld je leeftijd. We vinden privacy erg belangrijk en daarom vragen we jouw toestemming om de gegevens te gebruiken voor ons onderzoek.

- Ja. Ik geef toestemming voor de verwerking van mijn persoonsgegevens voor dit onderzoek zoals beschreven in de privacyverklaring op pagina 8 en 9 van deze vragenlijst.
- Nee. Ik geef geen toestemming voor het gebruik van mijn persoonsgegevens voor het onderzoek.

Heel erg bedankt alvast en succes!

Ronde 1

Eerst willen we graag wat dingen van je weten. We gebruiken deze gegevens onder andere om het eerste en tweede onderzoek aan elkaar te koppelen. Je studentnummer verwijderen we direct nadat je het tweede onderzoek hebt ingevuld. Je geboortedatum en jaar gebruiken we als controle om het eerste en tweede onderzoek aan elkaar te koppelen. Deze gegevens veranderen we direct nadat je het tweede onderzoek hebt ingevuld.

1) Wat is je student- of leerlingnummer?

.....

2) Wanneer ben je geboren?
(Kleur het rondje in bij de maand **en** jaar)

Maand

jan feb maa apr mei jun jul aug sep okt nov dec

Jaar

1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005

Anders, namelijk.....

Ronde 2

De volgende vragen gaan over jouw mening over de Nederlandse samenleving en politiek. Vul het antwoord in dat het beste bij jou past.

3) Hoe interessant vind jij...?
(Kleur slechts één rondje in op elke regel)

	Heel erg oninteressant	Een beetje oninteressant	Niet interessant en niet oninteressant	Een beetje interessant	Heel erg interessant	Geen mening
de Nederlandse politiek	☐	☐	☐	☐	☐	☐
de Europese politiek	☐	☐	☐	☐	☐	☐
maatschappelijke problemen	☐	☐	☐	☐	☐	☐

4) In hoeverre ben je het eens met de volgende uitspraken?
(Kleur slechts één rondje in op elke regel)

	Helemaal oneens	Een beetje oneens	Niet oneens, maar ook niet eens	Een beetje eens	Helemaal eens	Geen mening
Ik weet meer over de politiek dan de meeste mensen van mijn leeftijd.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan als volwassene deelnemen aan de politiek.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan politieke problemen makkelijk begrijpen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Mensen zoals ik hebben geen invloed op wat de politiek doet.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Politici zijn niet geïnteresseerd in mijn mening.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

- 5) In hoeverre ben je het eens met de volgende uitspraken?
(Kleur slechts één rondje in op elke regel)

	Helemaal oneens	Een beetje oneens	Niet oneens, maar ook niet eens	Een beetje eens	Helemaal eens	Geen mening
Politici zijn eerlijk.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Politici zijn zakkenvullers.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Politici hebben alleen maar mooie praatjes.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

- 6) Hoeveel vertrouwen heb je in de onderstaande dingen?
(Kleur slechts één rondje in op elke regel)

	Heel weinig vertrouwen	Weinig vertrouwen	Matig vertrouwen	Veel vertrouwen	Heel veel vertrouwen	Geen mening
De Europese Unie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Politici	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mensen in het algemeen	☐	☐	☐	☐	☐	☐

- 7) In hoeverre ben je het eens met de volgende uitspraak?
(Kleur slechts één rondje in op elke regel)

	Helemaal oneens	Een beetje oneens	Niet oneens, maar ook niet eens	Een beetje eens	Helemaal eens	Geen mening
Ik vind het belangrijk om in een democratie te leven.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Ben je op 23 mei 2019 18 jaar of ouder vul dan vraag 8 in. Ben je op 23 mei 2019 nog geen 18 vul dan vraag 9 in.

- 8) Ben je van plan om te gaan stemmen met de Europese verkiezingen op 23 mei 2019?
- Ja
 - Nee
 - Weet ik nog niet

- 9) Als je al zou mogen stemmen zou je dan gaan stemmen met de Europese verkiezingen op 23 mei 2019?
- Ja
 - Nee
 - Weet ik niet

- 10) Hoe vaak praat jij zelf met de volgende mensen over politieke en/of maatschappelijke onderwerpen?
(Kleur slechts één rondje in op elke regel)

	Nooit	Bijna nooit (1 keer per jaar)	Soms (1 keer per maand)	Regelmatig (1 keer per week)	Vaak (meerdere keren per week)	Weet ik niet
Familie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vrienden	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Leraren	☐	☐	☐	☐	☐	☐

- 11) Zou je in de toekomst aan de volgende activiteiten mee willen doen?
(Kleur slechts één rondje in op elke regel)

	Zeer zeker niet	Waarschijnlijk niet	Misschien	Waarschijnlijk wel	Zeer zeker wel	Geen mening
Aan een demonstratie deelnemen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een handtekeningactie ondertekenen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lid worden van een politieke partij	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Contact zoeken met een politicus	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Een politiek debat bijwonen	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Ronde 3

In dit gedeelte willen we een aantal feitjes weten omtrent de Europese verkiezingen. LET OP: Het is geen test of examen en je krijgt **geen** cijfer. Succes! (De correcte antwoorden staan vetgedrukt).

- 12) Hoeveel landen zitten er in de Europese Unie (zonder Brexit)?

- 23
- 28**
- 31
- 35

- 13) Hoe heet de overeenkomst dat zorgt dat we open grenzen hebben in de Europese Unie?

- Akkoord van Schengen**
- Verdrag van Maastricht
- Plakkaat van Verlatinghe
- Verdrag van Rome

- 14) Wat neem je donderdag 23 mei mee naar het stembureau als je gaat stemmen?
- Stempas
 - ID
 - Stempas + bewijs van inschrijving
 - Stempas + ID**
- 15) Om de hoeveel tijd zijn er verkiezingen voor het Europees Parlement?
- 2 jaar
 - 3 jaar
 - 4 jaar
 - 5 jaar**
- 16) Het Europees Parlement vergadert behalve in Brussel ook in een Franse stad. Welke stad is dat?
- Straatsburg**
 - Parijs
 - Nancy
 - Dijon

Ronde 4

We zijn bijna klaar! Als laatste willen we graag nog wat weten over jou en je gezinssituatie.

- 17) Ik ben een ...
- Man
 - Vrouw
 - Anders
- 18) Wat is het mbo-niveau van je opleiding?
- MBO 1 of entree
 - MBO 2
 - MBO 3
 - MBO 4
- 19) Het grootste deel van de tijd woon ik samen met?
- Meerdere antwoorden mogelijk. Kleur alle rondjes die van toepassing zijn in.*
- Vader/Verzorger
 - Moeder/Verzorgster
 - De partner van mijn vader/verzorger
 - De partner van mijn moeder/verzorgster
 - Broer(s)
 - Zus(sen)
 - Half/stief broer(s)
 - Half/stief zus(sen)
 - Ik woon op mezelf of met huisgenoten

20) In welke land ben je geboren en waar zijn je ouders geboren?

(Kleur slechts één rondje in elke **kolom**)

		Jezelf	Moeder	Vader
	Nederland	☐	☐	☐
	Turkije	☐	☐	☐
	Marokko	☐	☐	☐
	Suriname	☐	☐	☐
	Caribisch gebied	☐	☐	☐
	Indonesië	☐	☐	☐
Een ander land, namelijk:	☐	☐	☐
Een ander land, namelijk:	☐	☐	☐
Een ander land, namelijk:	☐	☐	☐

21) Welke taal/talen spreek je thuis?

- Alleen maar Nederlands
- Meestal Nederlands en soms een andere taal
- Soms Nederlands en meestal een andere taal
- Nooit Nederlands, altijd een andere taal

22) Wat is jouw geloof?

- Niet gelovig
- Katholiek
- Protestants
- Islamitisch
- Joods
- Anders, namelijk

23) Hoe belangrijk is geloof voor jou?

(Kleur slechts één rondje in op elke regel)

Heel onbelangrijk	Een beetje onbelangrijk	Niet onbelangrijk, maar ook niet belangrijk	Een beetje belangrijk	Heel belangrijk	Geen mening
☐	☐	☐	☐	☐	☐

24) Wat is de hoogst genoten opleiding van je...?
(Kleur slechts één rondje in elke **kolom**)

	Moeder	Vader
Basisschool	☐	☐
Middelbare school	☐	☐
MBO	☐	☐
HBO	☐	☐
Universiteit	☐	☐
Weet ik niet / niet van toepassing	☐	☐

25) Hoeveel leesboeken zijn er ongeveer bij jou thuis? *Er staan ongeveer 40 boeken op een boekenplank. Schoolboeken en fotoboeken tellen niet mee.*

- Geen boeken
- 1-10 boeken
- 11-50 boeken
- 51-100 boeken
- 101-200 boeken
- 201-500 boeken
- Meer dan 500 boeken
- Weet ik niet

26) Als je jouw gezin vergelijkt met andere gezinnen. Hoe rijk is jouw gezin?

- Veel minder rijk
- Minder rijk
- Even rijk
- Rijker
- Veel rijker
- Weet ik niet

Wil je voor de zekerheid nog even kijken of je op de eerste pagina van deze vragenlijst hebt ingevuld of je toestemming geeft voor het gebruik van jouw antwoorden voor ons onderzoek?!

Dit is het einde van de vragenlijst. Heel erg bedankt dat jullie mee hebben gedaan!

Privacyverklaring ProDemos Onderzoek

6 mei 2019

ProDemos vindt jouw privacy van groot belang. Wij houden ons dan ook aan de relevante wet- en regelgeving over privacy, waaronder de Algemene Verordening Gegevensbescherming. Dit betekent dat wij:

- **Onze doeleinden duidelijk vastleggen** voordat wij je persoonlijke gegevens verwerken, via deze privacyverklaring;
- **Zo min mogelijk persoonlijke gegevens opslaan** en enkel de gegevens die nodig zijn voor onze doeleinden;
- **Expliciet toestemming vragen** voor de verwerking van je persoonlijke gegevens, mocht toestemming verplicht zijn;
- **Benodigde beveiligingsmaatregelen treffen** om je persoonlijke gegevens te beschermen. Wij leggen deze verplichtingen ook op aan partijen die persoonsgegevens voor ons verwerken;
- **Je rechten respecteren**, zoals het recht op inzage, correctie of verwijdering van je bij ons verwerkte persoonsgegevens.

Je gegevens zijn veilig bij ons en wij zullen deze gegevens altijd netjes gebruiken. In deze privacyverklaring leggen we uit wat we bij 'Onderzoek ProDemos' allemaal doen met informatie die we over jou te weten komen.

Als je vragen hebt of wilt weten wat we precies van jou bijhouden, neem dan contact op met ProDemos.

Waarom verwerken we je persoonsgegevens?

ProDemos vindt het belangrijk om de effectiviteit van haar activiteiten te onderzoeken. In wetenschappelijk onderzoek is bekend dat persoonlijke kenmerken invloed hebben op onder andere politieke attitude. Daarom worden deze persoonlijke gegevens van je gevraagd.

Je studentnummer vragen we aan je om het eerste en tweede onderzoek aan elkaar te kunnen koppelen. Na het tweede onderzoek verwijderen we je studentnummer.

Welke persoonsgegevens verwerken we van jou?

- Je studentnummer (indien die niet voorhanden zijn je voorletter en je achternaam)
- Je geboortemaand en jaar
- Je persoonlijke eigenschappen zoals gender, gezinssituatie en culturele achtergrond
- Je politieke visie

Hoe lang bewaren we jouw persoonsgegevens?

Je studentnummer (of voorletter en achternaam) verwijderen we direct nadat je het tweede onderzoek hebt ingevuld. Je geboortemaand en jaar gebruiken we als controle om het eerste en tweede onderzoek aan elkaar te koppelen. Deze gegevens veranderen we in een aanduiding van je leeftijd, direct nadat je het tweede onderzoek hebt ingevuld.

De andere gegevens worden voor maximaal 15 jaar bewaard. Deze gegevens zijn niet tot jou herleidbaar. Alleen de onderzoekers hebben toegang tot deze gegevens.

Hoe gaan we om met jouw persoonsgegevens?

Beveiliging van persoonsgegevens vinden wij van groot belang. Wij zorgen dat je gegevens bij ons goed beveiligd zijn. We passen de beveiliging steeds aan en letten goed op wat er mis kan gaan.

We voeren dit onderzoek uit via de enquêtesoftware van Qualtrics. Qualtrics heeft geen toegang tot de persoonsgegevens. De privacyverklaring van Qualtrics kun je bekijken op <https://www.qualtrics.com/privacy-statement>. De gegevens worden opgeslagen op servers in de Europese Unie. Alleen de onderzoekers hebben toegang tot de gegevens.

Qualtrics gebruikt cookies om te enquêtesoftware goed te laten werken.

Verstrekking aan andere bedrijven of instellingen

Met uitzondering van de partijen die nodig zijn om de hierboven genoemde diensten te leveren, geven wij je persoonsgegevens onder geen voorwaarde aan andere bedrijven of instellingen, behalve als wij dat wettelijk verplicht zijn (bijvoorbeeld als de politie dat eist bij een vermoeden van een misdrijf).

Functionaris voor gegevensbescherming

Wij hebben een zogeheten functionaris voor gegevensbescherming aangesteld. Deze persoon is binnen onze organisatie verantwoordelijk voor de privacy. Onze functionaris voor gegevensbescherming heet David Muntslag en is bereikbaar per e-mail op privacy@prodemos.nl en per telefoon op 070 – 7570 200 voor al je vragen en verzoeken.

Wijzigingen in deze privacyverklaring

Wanneer onze website wijzigt, moeten wij natuurlijk ook de privacyverklaring aanpassen. Let dus altijd op de datum hierboven en kijk regelmatig of er nieuwe versies zijn. Wij zullen ons best doen wijzigingen aan je door te geven.

Inzage, wijzigen en verwijderen van je gegevens

Als je vragen hebt of wilt weten welke persoonsgegevens wij van jou hebben, kun je altijd contact met ons opnemen. Zie de contactgegevens onderaan deze pagina.

Je hebt de volgende rechten:

- Recht op inzage: je hebt het recht de persoonsgegevens die wij van jou verwerken, in te zien;
- Recht op rectificatie: je hebt het recht de persoonsgegevens die wij van jou verwerken, te corrigeren of aan te vullen indien deze onjuist of onvolledig zijn;
- Recht van bezwaar: je kunt bezwaar maken tegen de verwerking van je persoonsgegevens en tegen direct marketing;
- Recht op verwijdering: je kunt ons verzoeken je persoonsgegevens te verwijderen;
- Recht op overdraagbaarheid van gegevens: indien het technisch mogelijk is, heb je het recht om de persoonsgegevens die wij van jou verwerken te laten overdragen naar een derde partij;
- Recht op beperking van de verwerking: in sommige gevallen kun je verzoeken om het verwerken van je persoonsgegevens (al dan niet tijdelijk) te beperken, wat betekent dat wij minder gegevens van jou verwerken.

Bij je verzoek kunnen wij je vragen om je te identificeren door het meesturen van een geldig legitimatiebewijs, om er zeker van te zijn dat je de juiste persoon bent aan wie de persoonsgegevens toebehoren. Belangrijk is dat je hierbij je BSN en pasfoto afschermt. Bedenk dat als de gegevens zijn geanonimiseerd, wij niet meer kunnen achterhalen welke gegevens van jou zijn en dus ook niet kunnen voldoen aan je verzoek.

Wij zullen in principe binnen 30 dagen aan je verzoek voldoen. Deze termijn kan echter worden verlengd om redenen die verband houden met de specifieke rechten van betrokkenen of de complexiteit van het verzoek. Als wij deze termijn verlengen, zullen wij u daarvan tijdig op de hoogte stellen.

Klacht indienen

Als je een klacht wilt indienen over ons gebruik van jouw persoonsgegevens, kun je een e-mail sturen naar privacy@prodemos.nl. Wij pakken elke klacht intern op en communiceren dit verder met je.

Als je vindt dat wij je niet op de juiste manier helpen, dan heb je het recht om een klacht in te dienen bij de toezichthouder. Deze heet de Autoriteit Persoonsgegevens.

Contactgegevens

ProDemos
Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
privacy@prodemos.nl
070 – 7570 200

Kwalitatieve feedback studenten

1. ik vond het leuk dat er twee politici kwamen die kwamen vertellen waarvoor we gingen stemmen
2. Erg verwarrend omdat we eigenlijk een quiz zouden hebben maar die ging niet door
3. er wordt zo veel beloofd maar er komt helemaal niks van terecht!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!
4. Ik vond het niet zo leuk, omdat ik me er niet zo in verdiep
5. Ik vond het leuk dat er mensen kwamen vertellen
6. Ik vond het een beetje verwarrend
7. was goed geregeld
8. Nee
9. Prima
10. Interessant om vragen te stellen aan een politicus
11. De informatiemarkt was heel leuk om met al die mensen te kunnen praten
12. Was leuk maar kon veel meer worden georganiseerd of meer gedaan worden viel erg tegen
13. Heel leuk
14. Leuk
15. Weet niet
16. Het was heel handig voor een besluit van een partij
17. .
18. Geen idee
19. Prima. Niet perse leuk ofoz
20. we hadden niet veel tijd om uitgebreid vragen te stellen
21. Het was leerzaam
22. Leuk
23. Erg leuk georganiseerd, alleen weet ik niet of het nuttig is voor jongeren die niet mogen stemmen
24. Ik vond het vragengesprek met kandidaten erg interessant.
25. Leuk
26. Alles vond ik leuk
27. Er werd dingen herhaald maar verder was het leuk om deel te nemen.
28. De stemwijzer dan weet je welke partij dezelfde gedachtegang als jou heeft.
29. Het was leuk om bepaalde meningen te horen en de wat de mensen van partijen hadden te zeggen, alleen [naam is om privacy redenen verwijderd] sprak nog al door mensen heen en kapte ze af. [naam is om privacyredenen verwijderd]? was in het begin normaal alleen kapte me ook af in t gesprek en begon te praten met andere dus het was een leuke ervaring alleen een beetje respectloos tegenover elkaar af en toe.
30. Het was wel interessant en ook leuk om te zien dat er politici aanwezig was. - Het was niet echt een debat. - Het was wel heel erg gehaast. - presentator niet mensen laten uitpraten. - we moesten vragen stellen maar 9/10 keer werden onze vragen niet beantwoord
31. Pluspunt: alles was leuk maar ook erg interessant. Minpunt: alles was een beetje langdradig en ze lieten iemand niet uitpraten wat erg vervelend was.
32. Ik vond het heel storend dat [naam is om privacy redenen verwijderd] iedereen ontbrak als ze aan het praten waren. Zelf de vrouwelijke politicus keek raar naar mijn van 'lekker beleefd'. Ik vond dit niet kunnen. Verder was het wel leuk.
33. er moesten meer partisaan deelnemen. - De vragen moeten meer over internationale dingen gaan (v.b. Oekraïne conflict)

34. ik weet het niet meer
35. Er werd door de politici heen gepraat. Het was ook niet echt een debat, want de politici waren het over een hoop eens.
36. Het was heel interessant en een leerzame ervaring. maar de woordvoerder moet wel mensen laten uitpraten
37. Ik vond het erg leuk om politici in 't echt te zien. Ik vond het jammer dat het zo kort duurde
38. Die [naam is om privacy redenen verwijderd] (host) mag wel mensen laten uitpraten, hij blebberde hele tijd door iemand door. Jezus.
39. Leuk: interessant. Minder leuk: de spreker die praatte door de mensen heen en dat was vervelend en het duurde te lang. Ik heb er ook niet veel van geleerd.
40. Het was best interessant, maar duurde best lang.
41. Leuk: verschillende meningen horen + vragen. Minder leuk: duurde erg lang.
42. duurde te lang, maar wel leuk om verschillende meningen te horen
43. Ik vond het interessant, om van 2 partijen van dichtbij te horen wat hun meningsverschil is. En ook voor ons even wat anders dan alleen standaard les volgen.
44. Ik vond het ergens wel leuk, maar ik mocht toen nog niet stemmen.
45. Ik vond het best wel leuk en interessant omdat er mensen van een politieke partij iets te zeggen hadden. Ze informeerden ons beide over wat hun doel is. De quiz vond ik ook leuk met de dobbelsteen.
46. Ik heb nu een beter beeld over de politiek en heb ik de standpunten van verschillende partijen gehoord.
47. Ik vond het wel interessant maar de presentator liet ons niet uitpraten.
48. Ik vond het niet zo leuk, want het was chaotisch en ik wilde les volgen.
49. Ik weet niet meer wat ik wel en niet leuk vond.
50. Ik vond het leuk. Ik leerde veel en het was spannend want we waren actief bezig.
51. Ik vond het niet leuk dat de presentator de rest niet de kans gaf om uit te praten. HEEL OM BESCHOFT
52. Ik vond het monotonig (presentator). De uitgenodigde vertelde interessante dingen.
53. Ik vond het ergens wel interessant maar ook weer niet want ik heb er niets aangehad omdat ik 17 ben.
54. goed georganiseerd, maar soms wat rommelig als anderen aan Het woord kwamen
55. Het was erg duidelijk. Dat vond ik erg fijn. Mensen van de ProDemos waren ook betrokken!
56. Ik zelf heb niks met politiek en vind het niet leuk.
57. Ik vond het niet zo leuk omdat ik politiek niet echt interessant vind.
58. Ik vond het een leuke middag en best leerzaam alleen vond ik het wel heel vervelend dat een meneer heel de tijd ging onderbreken een de mensen niet liet uitpraten. Maar buiten dat heb ik veel geleerd van die middag.
59. -
60. Ik vond het leuk en interessant alleen er mogen wel meer partijen komen en ook meer verschillen tussen partijen.
61. super interessant ik heb veel geleerd en
62. vond het normaal
63. was leerzaam, vooral voor 1e jaars
64. geen mening
65. politici zaten tussen mensen
66. Het was interessant alleen de meneer die het presenteerde was slecht en heel onbeleefd
67. het was gezellig
68. Ik vond het meevallen!

69. Ik vond de catchbox en de prijs leuk
70. Ik vond het niet interessant omdat ik toen niet kon stemmen
71. catchbox en het debat
72. er werd veel verteld, het was wel een beetje interessant
73. mensen konden niet uitpraten. was wel een goed discussie
74. ze hadden dezelfde mening - langdradig - geen goeie discussie - gaven niet goed antwoord op De vragen
75. Leuk
76. De opdrachten waren leuk
77. gezellig
78. De opening had ik meer van verwacht, maar de workshops vond ik interessant en leuk om te doen!
79. Lekker eten
80. Leuk dat je te maken kreeg met vefschillende partijen, maar er was een activiteit waarbij iemand onze mening probeerde te veranderen om te gaan stemmen, maar dat vond ik niet zo interessant als je nog 17 bent.
81. Het was een keer iets nieuws en je kon veel informatie krijgen van de jonge politici daar.
82. Dat er ook politieke partijen aanwezig waren
83. Ik vond het gezellig maar ook informatief, zeker een aanrader!
84. Ik vond het een leuke festival en heel erg leerzaam ik heb veel kunnen leren en ik zie sommige dingen nu ook anders
85. Moeilijk
86. Het was leuker dan ik dacht.
87. leuk
88. leerzaam
89. -
90. -
91. -
92. Gezellig

Auteurs

Wouter van der Zanden MSc.

dr. Frank Wanders

ProDemos – Huis voor democratie en rechtsstaat

Hofweg 1H

2511 AA Den Haag

(070) 757 02 00

info@prodemos.nl

www.prodemos.nl

ProDemos legt uit wat de spelregels zijn van de democratie en rechtsstaat en laat zien wat je zelf kunt doen om invloed uit te oefenen – in de gemeente, het waterschap, de provincie, het land en Europa.

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

ProDemos
Hofweg 1H
2511 AA Den Haag

(070) 757 02 00
info@prodemos.nl
prodemos.nl

